

GA - 295

РУДОЛФ ЦАЙНЕР
РУДОЛФ ЦАЙНЕР

ЛЕКЦИИ

ПО

ВАЛДОРФСКА ПЕДАГОГИКА

14 СЕМИНАРА
проведени в Щутгарт
от 21.8. до 5.9.1919 г.

НЕРЕДАКТИРАН ПРЕВОД

изготвил: ПЕТЪР ИВАНОВ РАЙЧЕВ – сканиран от копие

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

	СТР.
1. ПЪРВИ СЕМИНАР Щутгарт, 21.8.1919.....	3
2. ВТОРИ СЕМИНАР Щутгарт, 22.8.1919.....	10
3. ТРЕТИ СЕМИНАР Щутгарт, 23.8.1919.....	16
4. ЧЕТВЪРТИ СЕМИНАР Щутгарт, 25.8.1919.....	19
5. ПЕТИ СЕМИНАР Щутгарт, 26.8.1919.....	25
6. ШЕСТИ СЕМИНАР Щутгарт, 27.8.1919.....	31
7. СЕДМИ СЕМИНАР Щутгарт, 28.8.1919.....	38
8. ОСМИ СЕМИНАР Щутгарт, 29.8.1919.....	47
9. ДЕВЕТИ СЕМИНАР Щутгарт, 30.8.1919.....	55
10. ДЕСЕТИ СЕМИНАР Щутгарт, 1.9.1919.....	60
11. ЕДИНАДЕСЕТИ СЕМИНАР Щутгарт, 2. 9.1919.....	64
12. ДВАНАДЕСЕТИ СЕМИНАР Щутгарт, 3. 9.1919.....	70
13. ТРИНАДЕСЕТИ СЕМИНАР Щутгарт, 4. 9.1919.....	72
14. ЧЕТИРИНАДЕСЕТИ СЕМИНАР Щутгарт, 5.9.1919.....	76

ПЪРВИ СЕМИНАР

Щутгарт, 21. 08. 1919 г.

Скъпи приятели, днес искам да говоря за това, какви трябва да бъдат задачите на обучението. Разпределението на училищната работа, реда на обучението и други подобни. През първите дни ще се занимаваме преди всичко с това, как да застанем пред децата. Когато застанем пред децата, скоро откриваме, че те са различни и на това различие трябва да се обръща внимание въпреки гласовото обучение и големите класове. Най-напред искаме независимо от всичко друго, да си изясним до известна степен каква е идеалната необходимост. Ние не трябва да се оправдаваме с това, че класовете могат да бъдат препълнени, защото истинският учител трябва да може, когато това е необходимо, да преподава на големи класове и да се справя с тях. Трябва да се съблюдава многообразието на човешката същност на децата.

Това многообразие може да се сведе до четири основни типа и най-важната задача на възпитателя и учителя е да познава истински тези четири типа, наречени темперамент. Ние винаги ще откриваме, че характерните качества на всяко едно дете спадат към един от тези темпераменти. Различават се сангвиничен, меланхоличен, флегматичен и холеричен темперамент. Ние най-напред трябва да усвоим способността да различаваме отделните типове, от една по-задълбочена антропософска гледна точка трябва да можем наистина да различим сангвиника от флегматика. В духовен аспект ние разделяме човешката същност на Аз, астрално тяло, етерно тяло и физическо тяло. Естествено идеалните хора, които се управляват от предписаните хармония па космическия ред, притежават тези четири части на човешката същност. Но в действителност това не се открива в никоя човешка същност. От тук следва, че човешката същност не е завършена, а възпитанието и обучението трябва да служат за това да се направи от човека пълноценен човек. Всеки един от четирите елемента управлява някои от останалите и резултатът от възпитанието и обучението трябва да е постигане на хармония между четирите части. Преобладава ли Аз-ът, развит ли е той особено силно в детето, това означава, че имаме насреща си дете с меланхоличен темперамент. Меланхоличното състояние при детето се основава на господстващото "Аз" в ранните години.

Управлява ли етерното тяло, имаме сангвиничен темперамент.

Управлява ли астралното тяло, тогава имаме холеричен темперамент.

Управлява ли физическото тяло, имаме флегматичен темперамент.

Тези неща при възрастните хора се разпределят по-различно. Затова Бие ще откриете малки различия от доклада, който изнасях за темперамен-

тите. В него темпераментът се разглежда във връзка с четирите части на възрастния човек. Но при децата ще стигнем до правилна преценка, ако направим разграничаването по този начин.

Когато детето проявява нетраен интерес към всичко, тогава ние трябва да го определим като сангвиник. Тази ориентация ни е нужна, когато трябва да възпитаваме много деца, за да констатираме кои от тях проявяват интерес към външните въздействия, който след това бързо спада. Те имат сангвиничен темперамент.

След това трябва да знаем точно кои деца се самовглъбяват и са склонни към дълги размишления; това са меланхоличните деца. Те са трудно достъпни за въздействията на външния свят. Те размишляват затворени в себе си и ние оставаме с впечатлението, че те са заети с нещо вътре в себе си.

Имаме ли обратното усещане, че децата не са заети с нещо вътрешно, но и не демонстрират външно участие, тогава имаме работа с флегматици.

Децата, които изразяват остро своята воля и буйстват са холерици..

Разбира се има и много други особености, чрез които се определят четирите типа темперамент при децата. Необходимо е обаче през първите месеци на обучението да се занимаем с това, да проверим децата по тези четири особености, за да знаем техния тип. Така ние ще можем да разделим един клас на четири групи. Желателно е постепенно да разместим децата. Когато класовете са смесени ще имаме осем групи. Ние ще разделим момчетата на четири групи и момичетата на четири групи, в една холерична, една сангвинична, една флегматична и една меланхолична.

Това има една съвсем определена причина. Ние преподаваме; и докато преподаваме се занимаваме с различни неща, говорим различно, показваме различно и до нашето съзнание на учители трябва да достигне това, че когато показваме нещо, което трябва да се види е по-различно, отколкото когато даваме оценка за него. Когато правим оценка, ние се обръщаме към друга група, по-различна отколкото когато показваме нещо. Когато имаме да показваме нещо, което трябва особено силно да повлияе върху съзнанието, е необходимо да обърнем по-специално внимание на сангвиничната група. Когато правим някаква рефлексия върху това, което се наблюдава, тогава се обръщаме към меланхоличните деца. Детайлите се дават допълнително, но е необходимо да усвоим уменията да насочваме нашите думи и напътствия винаги към други групи. По този начин това, което липсва на едната група се допълва от другата. На меланхоличните деца се показва нещо, върху което те могат да разсъждават; на сангвиниците нещо, което могат да възприемат зрително. По този начин те се допълват, учат се едни от други, насочват интереса си един към друг.

Вие трябва да проявявате търпение към самите себе си, защото това овладяване на детския свят е необходимо да се превърне в навик. Вие трябва да проявявате усет към коя група да се обръщате; това трябва да става от само себе си.

Бие не трябва да пребързвате с подготовката. Това не означава да използвате малкото свободно време през деня за големи външни разработки. Нещата могат да се доведат до своята вътрешна същност, когато се преработят душевно. От тук произтича нашата задача да използваме целесъобразно отношението на учителя към темперамента на децата. Ние искаме така да разпределим учителите, че една група да се занимава със сангвиничния темперамент, друга - с флегматичния, трета с меланхоличния, а четвърта - с холеричния темперамент.

Моля Ви да помислите по два въпроса: как се проявява при децата темперамента и как се овладява той. За това овладяване искам да кажа още нещо. Да предположим, че имаме едно сангвинично дете. Ако искаме да го дресираме така, че да изкореним неговите качества, ще постъпим лошо. Ние трябва да познаваме темперамента, да излезем насреща му и да допринесем възможно повече за сферата на вниманието на сангвиничното дете; да ангажираме чувствата му и по този начин да се противопоставим на неговите склонности. Така на детето ще се отдаде да се освободи постепенно от състоянието, в което е изпаднало и да влезе в хармония с другите темпераменти.

Ние не трябва да се опитваме да предпазваме холеричните деца от гнева, трябва да се отнасяме към тези техни качества така, че независимо и вън от детето да ги насочим в правилната посока. Трудно е да се оставя детето винаги да излива гнева си.

Налице е разликата между едно флегматично и едно холерично дете. Флегматичното дете е безучастно и не е особено задълбочено в себе си. Опитайте като учители да отделите повече внимание на едно такова дете, да го пробуждате, да се интересувате от всяко негово вълнение. Винаги има възможност за това. Флегматичното дете може да бъде много интересно, ако се намери подход към неговата безучастност. Но не изразявайте открито този ваш вътрешен интерес, опитайте се да изглеждате безучастен. Опитайте сами да раздвоите своята същност. Ако вътрешно сте прекалено деен, външно се дръжте така, че да сте огледало на него самия. Така ще можете да въздействувате възпитателно.

При холеричното дете се опитайте да бъдете безучастен, да наблюдавате хладнокръвно, когато то се гневи. Например ако то хвърли мастилница на земята, опитайте да устоите на това буйство външно флегматично, толкова спокойно, колкото е възможно. Като противодействие разговаряйте за случилото се възможно повече с участието на детето, но не не-

посредствено след това. Покажете се външно спокоен и кажете: Той счупи мастилницата. На другия ден, когато детето се е успокоило, обсъдете с негово участие нещата. Говорете за това, което е направило. Накарайте го да повтори цялата сцена в своето съзнание. Осъдете спокойно произшествието, как е хвърлило на пода мастилницата, как е я разбило. По този начин може да се постигне извънредно много с буйстващите деца. По друг начин преборване с гнева не може да се постигне.

Това може да Ви покаже пътя за самостоятелен отговор на двата въпроса, които си поставихме за утре. Водете си кратки бележки върху това, което Ви идва наум и по-късно ще ги обсъждаме. Винаги трябва да остава време на учителите за подобни обсъждания. При тези обсъждания, които носят повече "републикански" характер, трябва да се намери възможност за едно ръководство, подобно на това в ректората, така че всеки един учител винаги да взема участие в работата и интересите на останалите. Затова утре ще започнем с един своеобразен диспут. Искам да Ви дам една схема, по която ще можете да работите.

Вие ще можете да различите, кога човек се изявява според своята душевна същност, дали реагира остро или слабо, дали има силни усещания към външните неща или пък към вътрешното си състояние.

Ще започнете да различавате промяната. Детето или ще запази твърдо себе си и измененията ще бъдат незначителни или съпротивата няма да бъде толкова силна и измененията ще са големи. По това се различават темпераментите.

Често един до друг са сангвиничният и флегматичният темперамент, така са дадени и на схемата. Никога сангвиничният темперамент не преминава лесно в холеричен. Те са различни като северен и южен полюс. По същия начин се противопоставят меланхоличният и сангвиничният темперамент. Стоящите един до друг темпераменти преливат един в друг. Затова би било добре следното разделение по групи: Когато съставяте една флегматична група, като противоположна ѝ поставете друга холерична, а между тях да са другите две, меланхоличната и сангвиничната.

При работата с децата най-голямо значение има вътрешното, душевното. Детето се обучава и възпитава от душа в душа. Вие ще въздействате върху детето чрез собственото си вътрешно душевно състояние. Възпитанието се осъществява чрез това, което сторите. Никога не го забравяйте. Децата също си влияят помежду си. И това е правило: Когато децата са разделени на четири група с еднакъв темперамент и двама от една група седят един до друг, това обстоятелство не им действа възбуждащо, а уравновесяващо. Например група от сангвинични деца се приспособяват едни към други. Като учители Вие трябва да оставите душата си да въз-

действува върху децата, докато се изгладят сходните темпераменти и настроения. Бърборенето помежду им означава вътрешната склонност към вътрешно изглаждане на личността. Холериците ще приказват по-малко помежду си, когато седят до другите. Ние не трябва да наблюдаваме и оценяваме нещата повърхностно.

Още в началото искам да обърна вниманието Ви върху това, че урокът трябва да се организира възможно най-концентрирано. Ако това не се прави, не би могло да се обърне внимание върху всички тези неща, за които говорихме. Затова не трябва да имаме това, което наричат учебен план. Ние ще работим противно на организацията, която е идеал на модерното материалистично възпитание. В Базел например се говори за четиридесет минутен урок. Това означава, че всичко което се направи за тези четиридесет минути веднага след това отново ще угасне и в душите ще настъпи опасно объркване.

Ние точно ще обмислим какъв учебен материал съответствува на определена детска възраст и след това този материал ще се премине за едно определено време. Това означава, че в продължение на шест до осем седмици в предобедните часове ще се учи четене, след това на негово място ще дойде писането, след това смятането, така че детето през цялото време да се концентрира върху един учебен предмет. Накратко, нашето обучение ще се състои в това, че съществува възможност /това означава само възможност, защото ще се застъпят всички възможни варианти/ да се започва сутрин с четене, така че няколко седмици да четем, след това да пишем, след това да смятаме.

В тези часове ще редуваме историите, които ще се разказват. През първата учебна година ще се разказват преди всичко приказки. През втората година ще се опитаме да предадем в разказвателна форма живота на животните. От басните ще преминем към истинските взаимоотношения между животните. Но обучението ще е организирано така, че вниманието на детето в продължение на седмици да е концентрирано върху едно и също нещо. В края на учебната година ще има часове, в които ще се опреснява взетото в началото. Постоянно ще се грижим за всичко художествено. След обед или когато имаме време преди обед, трябва да се грижим за художественото като особено средство за формиране на волята.

В съответствие с идеала на обучението концентрираното обучение на детето, при което е необходимо умствено напрежение, не трябва да бъде повече от час и половина дневно. След това може да разказваме още половин час приказки. Освен това винаги остава възможността за час и половина да се възпитава художественото у децата. И затова децата до около дванадесет години не би трябвало да се занимават повече от три

часа и половина дневно. От тези три часа и половина в отделни дни ще предаваме най-необходимото от религията.

Когато имаме повече деца в един клас, тогава може да се организира така, че от 7 до 10 часа да сме с едната група, а от 10 часа до 13 часа да сме с другата група от деца, като по този начин се решава въпроса в класните стаи.

Така е представен идеалът, детето да не е заето повече от три и половина часа. По този начин децата ще са винаги бодри и за нас остава задачата да измислим какво да правят те по времето когато нямат обучение. През лятото те могат да играят в градините но през земята, в спортната зала ще бъде по-сложно. Трябва да се организират всяка седмица по един час гимнастика и един час евритмия. Мисля, че няма голяма разлика дали обучението ще започне веднага сутринта или по-късно, така че да могат да се формират две групи.

Ще бъде добре, ако помислите върху това, с което ще занимавате децата в разказвателните часове. Вие трябва да подбирате материал, който да е близък до децата през целия училищен период от седмата до четиринадесетата година.

Необходимо е през първата учебна година да разполагате с определено богатство от приказки. За следващия период трябва да осигурите истории от животинския свят и басни. Следват библейски истории извън другото религиозно възпитание. След това сцени от старата история, сцени от средновековната и нова история. След това трябва да сте в състояние да предложите разкази за народите и тяхното създаване. Следват взаимоотношенията между народите, характерните особености на индийци, китайци, американци и т.н., т.е. знания за народите. Това е една особена необходимост, произтичаща от настоящата епоха.

По време на разговора Рудолф Щайнер написа на дъската следния преглед:

1. Определено богатство от приказки
2. Истории от животинския свят и басни
3. Библейски истории като част от общата история / Стария Завет /
4. Сцени от старата история
5. Сцени от средновековната история
6. Сцени от новата история
7. Разкази за народите
8. Познания за народите

ОТГОВОРИ НА ВЪПРОСИ

Пита се за картинките, по които се учат звуковете и буквите, например риба за буквата Р, за които е говорено в първата лекция на методико-дидактичния курс.

Рудолф Щайнер: Тези картинки трябва да намерите сами. Не трябва да се търси нещо традиционно. Оставете да действа свободната фантазия и проявявайте доверие към това, което сте намерили самостоятелно.

Л. пита за латинския шрифт.

Р.Щ.: Да латинският шрифт е изходна точка, защото съдържа характерните форми. След него, едва когато е необходимо, се преминава към немския, готически шрифт, който навярно съвсем ще изчезне.

Опита за работата с меланхоличните деца.

Р.Щ.: Учителят работи с меланхоличните деца по следния начин: Меланхоличното състояние се основава на непълно надмощие на обмяната на веществата спрямо духа и психиката на човека. Човекът на сетивата е недуховната част, той е физическия човек» Най-малко физически е човекът на обмяната на веществата. Духовният човек се намира най-вече в организма на обмяната на веществата, но той най-малко се реализира. Организмът на обмяната на веществата трябва да се обработва най-много. Когато той създава твърде много трудности, тогава се проявява във вътрешния стремеж към духа.

В близост с едно меланхолично дете учителят трябва да развива повече очевидния интерес към външните неща на заобикалящия ни свят, трябва да се държи като сангвиник и да охарактеризира като такъв външния свят. Със сангвиничното дете трябва да се държим сериозно и да му даваме убедителни и трайни характеристики на външния свят.

Поставя се въпросът за учебниците.

Р.Щ.: Ако можем да минем без учебници е по-добре. Когато децата не се изпитват открито, не са необходими учебници. В Австрия децата трябва да се изпитват открито. Ние трябва да установим как да докажем постигането на учебните цели. Идеалът е да няма никакви изпити. Заключителният изпит е компромис с държавните инстанции. Трябва без изпити да се знае състоянието на децата. Страхът от изпитване преди половото съзряване е особено опасен за цялата физиологична структура на човека. Най-добре ще е премахването на цялата изпитна система. Децата ще станат много по-находчиви.

Темпераментът се изглажда; към десетата година разликата в темперамента се преодолява.

Момчетата и момичетата не трябва да се разделят. Ние ги делим само заради общественото мнение. Създавали се били любовни връзки; не

трябва да се тревожим от това, но ни се сърдят. Когато учителят има авторитет, обучението не страда от тези връзки.

От учители-специалисти се нуждаем за обучението по изкуствата, които въздействуват върху волята, а също и за езиковото обучение. Художествените предмети са за специалисти. Класният ръководител работи преди всичко като общ учител. Чрез своето общо обучение въздействува особено върху интелекта и духа. Върху волята действуват изкуствата: гимнастика, евритмия, рисуване.

Учителят върви с учениците до края. След последния клас той започва отново с първокласниците.

ВТОРИ СЕМИНАР

Щутгарт, 22.03.1919 г.

Л. задава въпроса: Първо, как се изразява сангвиничният темперамент на детето и второ, как трябва да се работи с него?

Р.Щ.: Тук започва индивидуализацията. Ние казахме, че можем да разпределяме според темперамента. По време на груповото обучение детето трябва да се занимава с рисуване, но отделните групи можем да подходим индивидуално. В този случай въпросът е от какви съображения искате да индивидуализирате обучението по рисуване. На подражанието по принцип трябва да се обръща по-малко внимание. При рисуването трябва да се опитва да се пробужда вътрешното чувство за форма. Само този процес би могъл да се индивидуализира. Трябва да може да се прави разлика дали се предпочитат повече правите или раздвижени форми; простите, прегледни форми или тези, които са с повече детайли. По-сложните форми, с повече детайли се използват от дете със сангвиничен темперамент. Според темперамента се определя начина, по който да се преподава на едни или други.

Е. говори по същите въпроси.

Р.Щ.: Винаги трябва да е ясно, че отношението към отделните личности не трябва да бъде едностранчиво. Естествено е един да направи нещо, което за даден случай да е много добро, а друг - нещо друго, което също е добро. Следователно не трябва да се стремим към педантична едностранчивост, правилната линия трябва до известна степен да се спазва, но са възможни и отклонения.

Въпросът дали е лесно или трудно да се овладее едно сангвинично дете е много важен. Трябва например да си изясните следното: Възможно е на сангвиничното дете да се покаже, да се обясни нещо. Детето е възприело нещата, но след известно време се забелязва, че те вече въобще не го интересуват и то е обърнало поглед към нещо друго. По този начин се нарушава напредъка на детето. Какво бихте направили, ако забележите,

че Вие говорите за коне, а сангвиничното дете след известно време е съвсем далеч от тези неща, а вниманието му е насочено в някаква друга посока, така че всичко, което Вие обсъждате минава покрай ушите му. Какво ще направите с такова дете?

Много зависи от това до колко е подобни случаи би могъл да се приложи индивидуален подход. Ако децата са много е трудно да се приложат толкова много мерки. В такъв случай сангвиничните деца се събират в една група. След това с помощта на примера върху сангвиничните деца може да се въздействува чрез меланхоличните. Когато в сангвиничната група нещо не е наред, се обърнете към меланхоличната и оставете този темперамент да изиграе своята роля за изглаждането на нещата. Важно е не просто да се запази сериозността и спокойствието, а сериозността и спокойствието на меланхоличните деца да бъдат противопоставени на сангвиничните деца.

Да предположим, че Вие говорите за коня. Виждате едно сангвинично дете от групата, което отдавна вече не е тук. Сега Вие се опитвате да констатираме това. Ако попитате нещо детето, веднага ще стане ясно, че то не внимава. Тогава опитайте да констатираме в меланхоличната група факта, че докато по-рано сте говорили за гардероб, но сега вече отдавна става дума за кон, едно дете все още млели за гардероба. Кажете: "Виждаш ли, ти вече отдавна забрави коня, а приятелят ти още не се е откъснал от гардероба!"

Подобни ходове въздействат силно. По този начин децата се поправят едни други. Вглеждането в себе си има силно въздействие. Подсъзнателната психика има остро усещане за това, че при подобно изоставане и несъответствие, социалният живот не може да върви напред. Това неосъзнаване трябва да се използва, тогава и масовото обучение ще се превърне в изключително добро средство за напредване, ако децата взаимно изглаждат своите качества. За да покажете контраста трябва да имате лека ръка и чувство за хумор, така че децата да видят: човек не трябва никога да се ядосва, не трябва да негодува, а да гледа на нещата като на такива каквото са.

Т* говори за флегматичните деца.

Р.Щ. Какво ще направите, ако едно флегматично дете въобще не реагира и Ви доведе до отчаяние.

И. говори за овладяването на темпераментите от музикална гледна точка и във връзка с библейската история.

<i>физическо тяло</i> ФЛЕГМАТИК Хармониум и Пиано	<i>етерно тяло</i> САНГВИНИК Духовни инструменти	<i>астрално тяло</i> ХОЛЕРИК Ударни инструменти и барабан	<i>Аз-ът</i> МЕЛАНХОЛИК Струнни инструменти
Хармонично	Мелодичност	Ритмичност	Контрапункт /по-интелектуална работа.
Хорово пеене	Оркестър	Солови инструменти	Солово пеене

ВЪВ ВРЪЗКА С БИБЛЕЙСКАТА ИСТОРИЯ

Евангелието Матей /Разнообразие/	Евангелие на Лукас /Сърдечност/	Евангелие на Маркус /Сила/	Евангелие на Йоанес /Духовно задълбочаване/
--	---------------------------------------	----------------------------------	--

Р.Щ.: Много от тези неща са верни, особено връзката с инструментите и изборът на музикално обучение. Правилно е и противопоставянето на соловото пеене при меланхолиците, целия оркестър при сангвиниците и хоровото пеене при флегматиците. Но четирите изкуства трудно се разделят между темпераментите, защото изкуството въздейства изглаждащо именно със своето многообразие върху всеки темперамент. За изкуството само по себе си принципът е напълно правилен, но аз няма да разделям изкуствата. Връзката с музиката е правилна. Когато например имате флегматик, можете да въздействувате върху него с нещо, което го завладява от танца или рисуването. Аз не искам да се отказвам от това, с което могат да въздействуват различните изкуства. При отделното изкуство е възможно да се разпределят неговите насоки и области на действие върху темпераментите.

О. говори за флегматичния темперамент и казва, че детето седи с отворена уста.

Р.Щ.: Вие грешите; флегматичното дете не седи с отворена уста, а със затворена, но с увиснали устни. Това ни връща към въпроса: как трябва да се държим с флегматичното дете, когато ни доведе до отчаяние.

Идеалното, което можем да направим е да помолим майката на детето да го буди винаги час по-рано от обикновеното - по принцип тези деца спят повече от необходимото - и в този час, който му се отнема от съня, то трябва да се занимава с всевъзможни неща. От часа, в който е събудено, до часа, в който е свикнало да бъде будено, то трябва да се занимава; това е идеално лечение. По този начин ще се премахне голяма част от неговата флегматичност.

Може да се направи и друго нещо, което много помага: Когато флегматичната група седи и Вие минавате покрай нея често, можете да направите нещо такова/ д-р Щайнер удря с връзката ключове по масата/ и така предизвиквате шок, с който събуждате децата я те преминават от затворената към отворената уста. В момента, в който сте ги шокирал, опитайте да ги занимавате в продължение на пет минути. Те трябва да се изваждат от летаргията чрез външни въздействия. Чрез въздействие върху несъзнателното трябва да се пребори неравномерната връзка на астралното с физическото тяло. Трябва непрекъснато да се търсят нови средства, които да шокират и да превръщат увисналите устни в отворена уста; предизвиква се точно това, което те не правят с удоволствие. Така се решава въпросът, когато тези деца са Ви довели до отчаяние. Ако проявяват търпение и наистина разтърсват винаги флегматичната група по този начин, ще успеете да постигнете много.

Т.: Не би ли било възможно флегматичните деца да идват на училище един час по-рано?

Р.Щ.: Да, би било много добре, ако децата се събуждат с един определен шум. Би било добре и ако флегматичната група е от тези, които най-рано идват в училище. Важно за флегматиците е вниманието им да се привлече от промяната на психическото им състояние.

Разглежда се въпроса за храненето на деца с различен темперамент.

Р.Щ.: По принцип училищното време не трябва да съвпада с часовете за основно хранене, но малки закуски нямат особено значение. Когато децата са закусили, внимават по-добре, отколкото ако са с празни стомаси. Когато са преяли, както често се наблюдава при флегматичните деца, тогава нищо не могат да научат. На сангвиничните деца не би трябвало твърде много месо, а на флегматичното - яйца. Меланхоличните деца пък могат да получават разнообразна храна, но без много корени и зеле. При меланхоличните деца храненето е твърде индивидуално и трябва да се наблюдава. За сангвиничните и флегматични деца могат да се правят обобщения.

Следват изказвания за меланхоличния темперамент на децата.

Р.Щ.: Да това беше много добре. По време на урок трябва обаче да имате предвид и това, че меланхоличните деца изостават лесно, трудно вървят с останалите.

А. говори по същата тема.

Р.Щ.: Меланхоличните деца изостават и с раждането на етерното тяло, което по принцип започва със смяната на зъбите. Затова тези деца са предразположени към подражание. Когато обичат някого, те запечатват здраво всичко, което той е направил. По-дълго съхранявания при тях принцип за имитация трябва да се използва.

Н. говори също за меланхоличния темперамент.

Р.Щ.: Искам да обърна внимание на факта, че трудно да се справиш с меланхоличния темперамент, ако не се има предвид нещо, което почти винаги е налице: Меланхоликът е в едно видимо колебание; той смята, че собствените му преживявания засягат само него. В момента, в който разбере, че и други хора имат същите или подобни преживявания в него става прелом, тъй като забелязва, че не само той е такава интересна индивидуалност, както си е мислил. Оставете го ясно да разбере: "Ти не си толкова необикновен, има много такива екземпляри, които преживяват едно или друго." По този начин силно се ограничават импулсите, които водят до меланхолия. Затова е добре да го занимавате преди всичко с биографии на велики личности. Той по-малко се интересува от външната природа, отколкото от отделната личност. Тези биографии трябва да се използват особено, за да се извади той от своята меланхолия.

Двама учители говорят за холеричния темперамент.

Р.Щ.: рисува на дъската следните фигури: Какво е това? Това е също една характеристика на четирите темперамента. Меланхоличните деца по правило са стройни и слаби; сангвиниците са най-нормалните; тези, чиито рамене са по-изпъкнали, са флегматични деца; тези които са с набита фигура, така че главата да изглежда потънала в тялото, са холерични деца.

При Микеланджело " и Бетовен имаме преплитане на меланхоличен и холеричен темперамент.

Аз, Ви моля когато се касае за темперамента на детето, да се съблюдава следното: като учители не се чувствайте призвана за това да определите съответния темперамент предварително като "грешка" и да искате да се преборите с него. Ние трябва да опознаем темперамента и да си поставим въпроса: Как да го овладеем така, че да постигнем желаната жизнена цел, така че от темперамента да се постигне най-доброто и децата с негова помощ да достигнат своята жизнена цел. При холеричния темперамент би помогнало твърде малко, ако бързае и искаме да поставим на нейно място нещо друго. В действителност, изхождайки от живота и страстта на холерика, особено в световната история, нещата биха се развили по съвсем друг начин, ако тази цел не беше поставена пред холеричните. Но при детето трябва да се забележи, че то се довежда до съответната житейска цел въпреки своя темперамент.

При холерика е възможно да се прилагат измислени, изкуствени ситуации, които водят до сферата на внимание на детето. Вниманието на едно буйстващо дете трябва да се насочи чрез измислена ситуация, аз бих му разказал например за едно диво дете, което съм срещнал, като му го описвам като действителност. След това бих изпаднал в екстаз, бих му

описвал случката, бих му разказвал как съм се справил с него, как съм го преценил, така че холерикът да вникне в другото, измисленото дете, да види постъпката. По този начин то ще събере смелост да се държи по-добре.

Р.Щайнер е помолен да разкаже сцената между Наполеон и неговия секретар.

Р.Щ.: Тази сцена трябва така да се предаде от разказвача, че да изпъкне холеричното. При холеричното дете винаги трябва да се преди всичко да имате предвид, че човек непрекъснато се оформя, че по време на своя живот подлежи на метаморфози. И като добре отразяваме отделните темпераментни състояния на отделното дете, така добре можем да отразим оформяното и ще можем да кажем: По принцип всички деца са сангвиници, независимо дали поотделно са флегматици или холерици. Всички юноши и девойки са холерици и когато това не е така става дума за нездраво развитие. В зрялата си възраст човек е меланхолик, а в старческа възраст е флегматик.

Това осветлява до известна степен въпроса, свързан с темперамента, защото Вие откривате нещо, което е особено необходимо да съблюдаваме в наше време. Днес ние обичаме да даваме твърди дефиниции на понятията. В действителност всичко е свързано, така че в момента, в който се каже, че човек се състои от глава, тяло и крайници, трябва да се изясни, че всичко е свързало помежду си. Така че едно холерично дете носи само главното на холеричното, едно сангвинично дете носи само главното на сангвиничното и т.н. Възможност да си напълно холерик има едва в юношеството. Някои остават през целия си живот юноши, Нерон и Наполеон изобщо не излизат от юношеството.

На какво се основава поетът и изобщо духовната продуктивност? Как се разбира, че можеш да станеш поет? От това, че определени качества на юношеската и детска възраст съпровождат целия живот. Човек е толкова повече предразположен към поезия, колкото по-дълго остане млад. В известен смисъл е нещастие за човека, когато не си запази за цял живот определени младежки особености, нещо сангвинично. Важно за възпитателя е да може да бъде сангвиник при вземането на решения.

Всички продуктивни качества, всичко, на което се основава успехът на духовно-културните членове на социалния организъм, това са юношеските особености на човека.

Всичко свързано с икономиката се основава на възрастовите особености на човека. Всички стопански решения се основават на опита. Опитът не се придобива от нищо по-добре, отколкото от определени възрастови особености на човека. Бизнесменът преуспява най-добре, когато всички те си останали качества и особености премеси с известна флегматич-

ност. Това е тайната на много бизнесмени, те са много добри бизнесмени, но имат нещо остаряло в диспозицията. Този, който в икономическия живот развива само сангвиничен темперамент, той ще стигне само до юношески проекти, които никога няма да се реализират. Холерикът, който е останал юноша, според определени правила рано ще се провали. Така или иначе меланхоликът не може да стане бизнесмен.

Вие виждате, че когато се мисли за бъдещето на човечеството, трябва да се обръща внимание на тези неща. В тридесетгодишен поет или художник са прикрити същевременно детски, юношески особености. Когато един човек е продуктивен, може да се види, че в него живее друго същество, в което той е останал повече или по-малко дете, в което е проникнала детската му същност.

Всички тези неща трябва да станат основа на една нова по своя характер психология.

ТРЕТИ СЕМИНАР

Щутгарт, 23.8.1919 г.

А. Разказва приказка за “Детето на Мария” първо за меланхолични, а след това за сангвинични деца.

Р.Щайнер: Аз мисля, че в бъдеще трябва да се съблюдаването разчленяването на нещата. Вие представихте двата варианта по един и същ начин. Разлика трябва да има и артикулацията. Ако поднесете тези неща в по-убедителен вид, няма да сбъркате с въздействието върху меланхоличните деца. При сангвиниците, бих оформил разказа, особено в началото, с повече междинни паузи, за да подхранвам неустойчивото внимание на детето.

Искам да попитам още: Как бихте използвали този разказ по-късно, когато наистина обучавате. Представете си, Вие преподавате пред Вашия клас, какво ще направите тогава? – Аз ще Ви посъветвам след като предадете меланхоличния вариант да оставите да го преразкаже едно сангвинично дете.

Д.: Искам да препоръчам да слагате сангвиничното дете точно пред Вас и да го наблюдавате продължително, докато за меланхоличните деца е възможно да се осигури едно спокойно, уютно настроение.

Р.Щ.: Забележката е правилна.

Д. Разказва приказка за “Водното коте” първо във вариант за сангвиници, а след това за меланхолични деца и отбелязва, че меланхоличните деца не обичат много тъжни разкази.

Р.Щ.: Това трябва да се спазва. Контрастът бе добър.

Аз мисля как трябва да се премине към начина, по който да се работи по-нататък. На следващия ден или след няколко дни не бих карал детето

да разказва, а бих казал /оживено/: “Обърнете внимание на следното! Вие можете да си изберете, какво ви е направило впечатление и сами да го разкажете!” На другия ден децата сами ще се обадят.

Т. разказва друга приказка в двата варианта.

Р.Щ.: Вярвам, че всички разбирате, че тези неща могат да се правят по различен начин. Действително от голямо значение е, когато искате да действувате като учител да отвикнете от ненужното критикуване; като учител трябва да развиете у себе си усет и да сте убедени, че не винаги това, което е направено може да се замени с нещо друго по-добро. Едно нещо може да бъде добро по различен начин.

Искам да отбележа обаче нещо друго. И при трите разказа имам една бележка: Първият вариант Ви е винаги по-добър. Г-жа Л., какво си представяте първия път, какви чувства изпитвахте, за да го направите по-добре?

Установява се, че първият по-добър вариант на г-жа А. е бил за меланхоличния темперамент.

Р.Щ.: Искам да Ви препоръчам две точки: Разработете и тримата още варианти за флегматичните деца, това е от голямо значение за стила. Но Ви моля, опитайте да разработите този вариант още днес, да преспите с него и утре да го завършите. Опитът показва, че когато се прави нещо такова, преобразяването се получава, ако подготовката е последвана от сън. Донесете ни в понеделник преобразуван вариант за флегматици, който сте подготвили преди окончателното оформяне. Това е възможно, защото по средата е неделята.

Е. показва рисунка, мотив в синьо-жълто, за меланхолично дете /фиг.1/.

Р.Щ. рисува същия мотив в зелено-червено за сангвинично дете. /фиг.2/

Сега може да се каже на децата: "Синьо-жълтото е най-добре да се гледа вечер, когато стане тъмно, преди заспиване. Това ще занесете и в съня си, защото това са цветовете, с които можете да се появите пред господ. Зелено-червено погледнете сутрин при събуждане, за да можете да живеете след събуждането. Те ще ви радват през целия ден!"

Е. показва рисунка за сангвинично дете, червено върху бяла основа. /фиг.5/

Р.Щ. рисува същия мотив за дете, дълго, стройно бяло върху черна основа. /фиг. 6/

Виждате ли, ще има противоречие, ако използвате цветовете, за да въздействувате и върху едното и върху другото дете. Но Вие трябва да се мотивирате, че показвате едно и също нещо два пъти. Какво бихте казали на децата?

Е.: Аз бих ги попитала кое им харесва повече.

Р.Щ.: Вие ще си направите по този начин собствени изводи. Сангвиничното дете ще познаете по радостта му от цветовия контраст.

Разбира се такива прости форми не трябва да се пропускат, за да се грижите за детето.

Т. препоръчва за холериците форми, които са остри навън, например се преобразува в нещо затворено или се преобразува в.....не се чете.....

За флегматици препоръчва обратния път: Да се излиза от кръга и да се рисуват фигури, или да се разреже кръга по някакъв начин/.

Р.Щ.: За флегматични деца искам да допълня за този метод следното. Аз ще кажа: "Виж, това е кръг! Ти би искал да го .....не се чете.....Но аз ще направя още нещо: Погледни, аз просто ще махна тези неща, сега е правилно. Ти трябва да свикнеш, да не правиш всичко възможно едно през друго. Опитай да направиш същото отначало."

Чрез рисуването флегматичното дете се откъсва от своята флегматичност.

Сега искам да Ви помоля, използвайки метода на преспиването, г-жа Е. Да разработи същия мотив за други темпераменти.

М. описва една горила в два варианта.

Р.Щ.: Искам да Ви помоля, при един такъв разказ да постигнете по-голям контакт с учениците. Възможно е да използвате и един дълъг разказ и по този начин да направите впечатление. Но Вие не трябва да сте потънал в себе си, а да сте в по-голям контакт с учениците.

Л. описва коня за флегматичните и холерични деца.

Р.Щ.: При описанието на животни особено важно е да имаме предвид всяка подробност, все едно човекът е цялото животинско царство. Разпространяването се животинско царство е човекът. Такива идеи не трябва да се дават на децата теоретично. Да предположим, че някой трябва да изпълни нещата, които г-жа А. изложи, но да направи разлика между флегматичната и холерична група, Флегматиците се завладяват по-трудно.

Няма да е лесно да ги заинтересувате с едно познато животно. Те често са виждали кон и малко се интересуват от него. В такъв случай бих казал на флегматичните деца: "Виждате по какво се отличавате от коня. Нека да вземем само малките различия. Вие имате такъв крак: Тук са пръстите, тук е петата, средната част. Това е вашия крак.

Сега погледнете крака на коня: Това е задният крак на коня. Къде са пръстите? Къде са петата и средната част? При Вас по-нагоре е коляното. Къде е коляното на коня? Това са му пръстите, петата по-нагоре, коляното - още по-нагоре. Съвсем различно е. Представете си колко по-различно изглежда крака на коня от вашия!" Това ще постави флегматичното дете в напрежение и то ще го запомни.

При холеричните деца бих разправил една история, как едно дете намира в гората кон. Конят тича, далеч зад него тича човекът, от когото е избягал конят. Детето трябва да хване коня за юздата. Когато знам, че детето е холерик, мога да опитам да му обясня какво трябва да направи, за да хване юздата. Много добре ще бъде то да види във фантазията си как хваща коня. Холеричното дете тайно малко се страхува от тази процедура, но когато от него се поиска да го направи, това се противопоставя на холеричния темперамент. След това то ще бъде малко засрамено, малко по-скромно. От него се е поискало нещо, което може да се поиска само от едно холерично дете.

Искам в началото да развиете накратко тези неща. По този повод моля г-н М. да представи своя разказ също и за сангвиници и за меланхолици, но и двата пъти много кратко. Но нека да се открият особеностите, които ще останат след това и ще послужат за създаване на напрежение у детето. Трябва да си изясним, че използваме учебната материя преди всичко за да използваме волевите, душевните и мисловни способности на детето, че много по-малко се касае за това какво запомня детето, отколкото до това как то използва своите душевни способности.

О. обяснява как в часовете по смятане могат да се съблюдават четирите темперамента, но той не се е справил със своята задача.

Р.Щ.: Това е нещо, което предвиждах, тъй като задачата е много трудна. Вие трябва съвсем основно да я премислите.

Вземете следната нова задача: Представете си един клас с 8-9 годишни деца. Естествено по време на обучението са възможни много социални инстинкти, социални желания, социални интереси. Представете си три деца, от които едното е изразен флегматик, другото - холерик, а третото е меланхолик. Останалите им особености няма да споменавам. Третата или четвъртата седмица след началото на обучението те идват при Вас и Ви казват: "Всички останали деца не могат да ме понасят." Те са се доказали като пепеляшките, към които целият клас отхвърля, които са блъскани и навсякъде са оставяни последни, Искам да Ви помоля до понеделник да помислите, как възпитателят може да помогне при тази беда. Как могат да се направят тези деца обичани, това е важна задача за цялото възпитание. Искам да обмислите това и да гледате на него като на много ваша педагогическа задача.

ЧЕТВЪРТИ СЕМИНАР

Шутгарт, 25.08.1919 г.

Р.Щ.: Ще приключим с поставянето на задачи и ще преминем към това, което ни каза г-н Н. за часовете по смятане от гледна точка на темперамента на децата. Повечето се касае до учителя по смятане.

Н. изяснява инцидента, когато той счупва парче тебешир.

Р.Щ.: Бих искал най-напред да отбележа, че за пример не бих използвал тебешир, защото е жалко да се чупи тебешира. Бих потърсил по-малко ценен предмет. Достатъчно е едно парче дърво яли нещо такова, нали? Не е хубаво децата от малки да свикват да унищожават полезни предмети.

Н. пита, дали когато детето не спазва вертикалната посока, след това не се усложнява възприемането на пространствените и геометричните форми.

Р.Щ.: При по-голяма част от децата това не се забелязва. При тези неща много по-голямо значение имат тенденциите, според която е изграден човешкият организъм, отколкото строежът на отделната човешка личност. По този въпрос остро ми се противопоставиха след един доклад в Мюнхен, където казах, че за строежа на човека няма определено значение гръбначният му стълб да е на една линия със земния диаметър, докато при животните гръбначната линия трябва да е хоризонтално на него. След това дойде един учен лекар от Карлсруе и заяви, че когато човек спи, гръбначният му стълб заема хоризонтално положение. Тогава аз казах: Не става въпрос за това дали човек може да постави гръбначния си стълб в различни положения, а за това, че цялата човешка структура архитектурно е подредена така, че гръбначният стълб в нормално положение да е вертикален, дори когато се е изкривил или заел друго положение. Ако не се съобразите с това, никога няма да можете да разберете как определени особености на човешката сетивност, които се откриват и в интелекта, могат да се проявят например и в тези, които са се родили слепи. По своята същност човек е изграден така, че интелектът да влияе на очите му, така че при слепите да могат да се предизвикват представи, които са ориентирани към очите. Стига се до тенденцията да се изважда на преден план общото в човешкия организъм, а не това, което е случайно състояние.

Искам да завърша изложението на г-н Н. със следното. Не е важно да критикуваме тези неща, защото това го може всеки. Важното е те да бъдат придвижени напред и да се опитаме да вникваме в тях.

Да изходим от действие събиране, и по-точно от това как разбираме ние събирането. Да предположим, че имаме една купчинка боб или топчета. За днешния случай бих искал да допуснем, че децата вече могат да броят, което трябва първо да са научили. Детето брои, стига до 27. - "27", казвам аз, "е сумата". Ние изхождаме от сумата, а не от събирането. Психологическото значение на това можете да проследите в моята теория на познанието. Тази сума ние разделяме на събираеми, на части или на купчинки. Една купчинка например от 17 топчета, друга от 7, друга

от 3, друга от 5. С това свършваме топчетата: $27=12+7+3+5$. Процесът на смятане започваме от сумата 27. Този процес оставам да бъде извършен от деца с изразен флегматичен темперамент. Трябва постепенно да се осъзнае, че този вид смятане е особено подходящ за флегматици. След това, тъй като процесът трябва да се проследи и по обратния път, ще извикам холеричните деца и ще събера отново топчетата, но така че да са подредени 5 и 3 и 7 и 12 правят 27. Значи холеричното дете върви по обратния път.

Събирането е видът смятане най-подходящ за флегматична деца.

Избирам някое от меланхоличните деца. Казвам: "Тук има една купчина топчета; пребройте ги!" Детето ги изкарва например "Виждаш ли, аз не искам 8, а само 3, Колко топчета трябва да се махнат, за да получите само 3?" Трябва да се стигне до това, че е необходимо да се махнат 5. Изваждането в тази форма е повече смятане за меланхолични деца. Сега извиквам едно сангвинично дете и го оставям да смята по обратния път. Казвам: "Какво е махнато?" И оставам да ми кажат: Когато махна 5 от 8, тогава ми остават 3. - Сангвиничното дете го оставям да изпълни обратния тип смятане, искам само да кажа, че изваждането, но точно в този вид е подходящо за меланхоличните деца.

Избирам си едно дете от групата на сангвиниците. Подреждам отново определен брой топчета, като внимавам те да могат да се делят. След това ги оставам да ги преброят: 56 топчета. - "Сега погледни, имам 8 топчета. Каж ми, колко пъти по 8 топчета са 56. Виждате, че умножението води до деление. Получава се 7. Оставам смятането да се извърши по обратния път от едно меланхолично дете и казвам: "Не искам да проверя колко пъти 8 се съдържа в 56, а колко пъти 7 се съдържа в 56?" Обратното пресмятане винаги се извършва от дете с противоположен темперамент.

На холерика давам най-напред делението от по-малко към по-голямо, като казвам: "Виж тук имаме купчинка от 8 бройки, искам да ми кажеш в кое число 8 се съдържа 7 пъти." И той трябва да стигне до: в 56; в една купчинка от 56. - След това оставам обратното, обикновеното деление да се извърши от флегматично дете. Към холеричното дете се обръщам пои този вид деление, тъй като той е подходящият за холерични деца вид смятане.

По този начин имам възможност чрез четирите аритметични действия да привлека и четирите темперамента. Събирането е подходящо за флегматици, изваждането за меланхолици, умножението за сангвиници, делението по обратен път към делителя, за холерици, това е което Ви моля да спазвате като заключение на казаното от г-н Н.

Особено важно е да не се работи скучно: половин година само събиране, след това изваждане и т.н., ние не трябва да взимаме четирите действия бавно едно след друго и след това да ги упражняваме и четирите. Първо само до 40. Така няма да учим да смятаме по обикновения учебен план, а чрез упражнението на четирите действия почти едновременно. Ще откриете, че този начин е много икономичен и децата ще могат да свързват нещата. - Делението е свързано с изваждането, а умножението е само едно повтарящо се събиране.

К. предлага да започнат със стереометрията.

Р.Щ.: При възрастните може да се започне от телата, но защо искате при детето да започнете с тялото и да преминете към площта. Вижте, пространството по принцип съвсем не е нагледно, особено за детето. Няма да може лесно да се разясни на детето неясната представа за пространство. Дори ще пострада фантазията от това, че се изисква от детето да си представя някакво тяло.

Вие изхождате от това, че тялото е конкретното, линията абстрактното; не е така. Триъгълникът като такъв е съвсем конкретен, сам по себе си е нещо в пространството. Детето гледа пространствено. То се насилва когато трябва да мине в третото измерение, в дълбочина. Когато детето трябва да използва своята фантазия, за да си представи тялото, то трябва предварително да има елементи от тази представа. Детето трябва да може вече да си представя линията и триъгълника, преди да си представя например пирамида. По-добре е когато детето предварително има реална представа за триъгълник. Триъгълникът не е абстрактно тяло. Аз мисля, че геометрията трябва да се изучава първо не като стереометрия, а като планиметрия, като наука за фигурите и лежащата между тях повърхност, това е ценно, защото детето развива на тази основа своята възможност за разбиране; то намира и подкрепя чрез свързването на геометрията с обучението по рисуване. Детето може да нарисува един триъгълник сравнително скоро и не трябва много да се чака, то да начертае това, което вижда геометрично.

Е. показва вчерашния мотив за рисуване, но за холерични и флегматични деца.

Р.Щ.: За холерично дете това е един много добър мотив. За флегматични деца бих предпочел да го направя напръскан, това означава, че за флегматично дете се предпочита кариалото. /фиг.4/

Т. предлага рисунки за меланхолични и сангвинични деца.

Р.Щ.: При този метод трябва да се запомни, че при сангвиничното дете много зависи от повторението, особено, ако е в различни варианти. Например на едно сангвинично дете трябва да се нарисува следния мотив

след това още три такива неща: След това още веднъж: така че всичко се свежда до повторението.

При меланхолично дете би било добре да се набляга там, където се изисква обмисляне. Да предположим, че меланхоличното дете трябва първо да изобрази такава форма /рис. а/ и след това противоположната форма /рис.б/, така че да се допълнят.

По този начин се активизира фантазията. Искам да щрихирам това, което е първоначалната форма /а/ и противоположната форма /б/ така. Това, което е щрихирано при /а/, при /б/ трябва да остане празно. Когато мислите да запълните празното, ще получите отново форма /а/. По този начин външните /б/ противоположни форми се получават от вътрешните /а/. Следователно тук имате противоположното на рисунките, където се използва повторението. Това, което е мисловно, е свързано с особеностите на меланхоличното дете. А където се използва повторението е за сангвиничното дете.

А. разказва приказката "Детето на Мария" за флегматичните деца.

Р.Щ.: Добре би било да свикнете с добрата артикулация и по този начин да освобождавате децата от диалекта. Г-жа д-р Щайнер ще Ви покаже произношението.

Д. разказва приказката "Морското коте" във вариант за флегматични деца.

Р.Щ.: Ще Ви посъветвам да опитвате в подобни случаи да използвате и допълнителната помощ на разказването. Пред флегматичните деца бих спирал изречението по-често, за да могат те да вникнат и да използват това за развитие на фантазията си. Да се възбужда любопитството на най-важните места, за да се стимулират мисленето и представите; "Царската дъщеря, била много красива, но не толкова - добра!" Така се въздействува точно върху флегматичните деца.

Р. разказва приказката "Сезам" за флегматици.

Р.Щ.: използвайте изненадата, любопитството.

Л. разказва за сангвинични деца история за кон, магаре и камила. Кой Ви допада повече, конят или магарето?

Р.Щ.: Някои меланхолици ще харесат повече магарето. Това, за което ще Ви помоля при разказите за животните е да обръщате внимание повече върху това, да водите детето към наблюдение на животните, така че в тези описания могат да бъдат заложени действителни природни истории.

М. предава за сангвиници и меланхолици описанието на една маймуна, която бяга по гредите на покрива.

Р.Щ.: Да, при определени обстоятелства това ще направи силно впечатление на меланхолиците, но мисля, че трябва да се направи още нещо, което да изисква наблюдението на животните.

Искам само да отбележа, че не трябва никога да изпускате да наблюдавате темпераментите; спокойно можете да използвате първите три до пет седмици за това да наблюдавате темперамента на учениците и да ги разпределяте по групи, както говорихме до тук.

Ще направите добре, ако наблюдавате и крайностите на темпераментите. Изхождайки от своя светоглед, Гьоте изказва хубавата мисъл, че от ненормалното може да се изучи нормалното. Гьоте разглежда едно ненормално растение, едно неправилно образувано растение и от вида на неправилното образуване, той изучава нормалното. Така може да се прекара линията на свързване от нормалното към неправилното образуване на телесно-духовната същност и Вие сами ще откриете пътя от темпераментите към аномалната душевна същност.

Когато меланхоличният темперамент се изгражда аномално и не остава в душевни граници, а преминава в телесните, имаме проява на душевно заболяване. То е израждане на същността на меланхоличния темперамент. Израждането на флегматичния темперамент е слабоумието. Израждането на сангвиничното е глупостта. Израждането на холеричното е буйството. Понякога ще видите, как човек когато е афектирал преминава от съвсем нормално душевно състояние в подобни аномалии. Необходимо е да наблюдавате целия душевен живот.

Сега искам да преминам към решаване на другите задачи. Аз казах, какво биха си поставили нашите приятели като задача, ако три - четири седмици след началото на обучението разберат, че едно флегматично, едно холерично и едно меланхолично дете са станали трите пепеляшки на класа, че са отхвърлени от всички и никой не иска да общува с тях. Ако това се случи как би трябвало да реагират учителите.

Различни участници се изказват по въпроса.

Р.Щ.: Децата никога не трябва да се оставят да доносничат едно срещу друго, а трябва по друг начин да се достигне до причината за тяхното отхвърляне. Децата не трябва сами да са виновни.

Често се налага да се помага при възпитанието на децата. Идват родители и казват например: Моето дете лъже. - Не трябва да се колебаете да дадете съвет. Кажете: Измислете случай или разказ, в който едно дете чрез своята лъжа е въведено в неприятна ситуация. Когато на детето се разкаже такъв разказ, след това още един и още един в същия дух, тогава то ще се излекува от склонността си към лъжата.

По подобен начин бих разрешил затруднението и за трите деца. Всичко, което можете да научите и извлечете за тях, съберете в един разказ, който после ще разкажете пред целия клас и по този начин ще въздействувате върху "пепеляшките", които малко ще се успокоят, и върху останалите, които ще се засрамят. Ако го повторите ще помогнете със сигур-

ност да се постигне една взаимна симпатия между децата. Такъв разказ е много труден. Но до края на семинара го скицирайте.

За утре имате друг случай, който също възниква и който със сигурност няма да се разреши с разказ, който да утеши едните деца, а другите да засрами.

Помислете, Вие имате в класа отново сравнително малки, 8-9 годишни деца и един от тези малчугани е научил нещо особено невъзпитано. Това се случва. Той го е научил навън и е успял да запали с него целия клас, така че в междучасието децата го упражняват. Един схематичен учител ще накаже целия клас. Но аз вярвам, че до утре Вие ще намерете един по-рационален, действащ метод. Защото старият подход да се наказва, води до грешна позиция на учителя. При бой или наказание да се остане след часовете в училище винаги нещо рефлектира, а това не е хубаво.

Аз винаги си спомням един особен случай, който действително стана и при който засегнатият учител не се държа особено добре: Малчуганът реши - и му се отдаде - да наплюе тавана на стаята. Не можа да се открие виновникът, защото всички започнаха да подражават и цялата класна стая беше загрозна.

Искам да обмислите за утре тази морална постъпка. Вие знаете само, че целият клас е бил заразен. Не трябва да изхождате от предпоставката, че знаете предварително кой е подстрекателят. Помислете дали не е по-добре да се откажете от изобличаването чрез доносник.

Как ще постъпите?

ПЕТИ СЕМИНАР

Щутгарт, 26.08. 1919 г.

Р.Щ.: От голямо значение ще бъде, ако успоредно обърнем внимание и на немския език. Той има определено влияние, определено въздействие. При други обстоятелства бях формулирал изречения, които бяха по-малко насочени към това да дадат някакъв особено дълбок смисъл, отколкото към задвижването на говорните органи по един органичен начин. Аз искам без да се стеснявате да изговорите тези изречения; чрез по-честото им упражнение, ще направим еластични нашите говорни органи, това ще бъде гимнастика за тях. Г-жа Щайнер ще изговори правилно тези изречения и аз моля отделните участници след това да ги повторят. Тези изречения са насочени не към разбирането, не към съзнанието, а към гимнастика на говорните органи.

"Това, че той те лъже, ние не трябва да хвалим." В нормален разговор не трябва да се изговаря така, но сега Вие трябва да го разделите на срички и да разчленявате всяка буква, /изречение а многократна употреба на Н и М / "Н"-то се повтаря, но в различни връзки и говорният апарат се уп-

ражнява по правилен начин. Срещат се и две "н"-та едно след друго; при "м"-то в я задръжте по-дълго. Обърнете внимание на късо "и" и дълго "и".

Искам да Ви препоръчам да внимавате особено с гласните, да ги оформите в срички, да се чуват ясно, така че да сте сигурни: Вие изговаряте всяка гласна, Вие осъзнавате всяка отделна гласна. Това е често срещана слабост в говора - да се прескачат гласните, докато говорът е предназначен за това да бъде разбран и да не се набляга по твърде карикатурен начин върху срички, които съвсем не трябва да бъдат ударени. Артистите се упражняват в поставяне на правилно ударение. Следователно всяка буква трябва да се изговаря съзнателно. Би било добре да правите упражнения като Демостен. Вие знаете, когато нищо повече не е могло да се направи, той е слагал камъче върху езика си и е засилвал гласа си чрез упражнения, надвиквайки шума на вълните, за да може да бъде чуван от атиняните.

Сега ще помоля г-жа Б. да представи задачата, свързана с темперамента. За да провеждаме обучение, насочено към индивида ние трябва да се основаваме на темпераментите и да полагаме грижи за тях. Разбира се когато имаме един клас ние не можем да работим индивидуално с всяко дете. Но можем да постигнем много с индивидуален подход, ако на едната страна са ни флегматичните и меланхоличните, а на другите сангвиничните и холеричните деца и гъвкаво даваме възможност за участие ту на едните, ту на другите, да се обръщаме към едната група, да искаме отговор от другата, да говориш на едните по един, на другите по друг начин. Така работата в класа ще се индивидуализира от само себе си.

Б. предава своето обобщено представяне на темпераментите и тяхното овладяване.

Р.Щ.: Това е Вашето изложение. Това, което беше казано е много добре. Но се стига твърде далеч, когато твърдите за меланхоличен темперамент, че той клони към явна набожност. Тук липсва само думичката "често". Меланхоличното състояние при децата се основава на явен егоизъм и не е непременно религиозно влечене. При възрастните думичката "често" може да отпадне, при малките деца меланхоличното често е маска на един изявен егоизъм. Меланхоличните деца често се влияят от времето. Сангвиничното дете също е зависимо от времето, но повече по отношение на настроението, повече душевно, докато меланхоличното дете зависи от него повече физически, подсъзнателно.

Когато обсъждам тези въпроси от духовна гледна точка, искам да Ви покажа как именно детският темперамент се включва в кармата, как в детския темперамент действително се появява нещо, което може да се опише като следствие на преживявания от предишен живот. Да вземем кон-

кретно един човек, който се интересува прекалено силно от себе си. Затова, че той просто е самотен, трябва да се интересува сам от себе си. Затова че много често трябва да се занимава със себе си, е принуден от обстоятелствата да дойде в положение на преобразуване на душевното в телесното. В следващия живот той носи това много силно изразено телесно като отношение към външния свят. Той става сангвиник. Ние не трябва да разглеждаме "карма" морално, а причинно. Това че той може да стане сангвиник, разчитайки на наблюдението на околния свят, би било добре в живота, ако се възпита по правилен начин. Темпераментът е свързан до голяма степен с предшестващите събития от човешката същност.

Т. пита как се изменят темпераментите в хода на живота от младостта към зрелостта.

Р.Щ.: Ако си спомняте един цикъл от лекции, които изнасях "Връзката на евангелието на Йоханес с другите три евангелията", ще откриете там бележки за връзката на детето с родителите. Ще откриете силното въздействие на бащиния принцип върху физическото тяло и "аз"-а, а майчиният преобладава в етерното и астралното тяло. Гьоте е почувствувал това и го е казал много хубаво:

От баща си съм взел фигурата, - това, което се отнася до физическото тяло

Да бъда сериозен в живота, - това, което се отнася до "аз".

От мама веселата си природа - свързаното с етерното тяло

И желанието да пиша стихове - свързаното с астрално тяло.

В тези думи се съдържа изключителна мъдрост. Вие виждате, че по забележителен начин се смесва това, което е в човека. Човекът е една извънредно сложна същност. Има определено сродяваш между етерното и астралното тяло. По време на едното може да премине в другото. Например при меланхоличния темперамент преобладаването на "аз"-ът преминава в преобладаване на физическото тяло. А при холериците се надхвърля наследствеността и са преминава от майчиното към бащиното, тъй като се преминава от превеса на астралното към превеса на "аз"-а.

При меланхоличния темперамент на детето преобладава "аз"-ът, а при възрастните - физическото тяло. При сангвиничния темперамент при детето преобладава етерното тяло, при възрастните - астралното тяло. При флегматичния темперамент преобладава физическото, тяло, при възрастните - етерното тяло. При холеричния темперамент при детето преобладава астралното тяло, при възрастните - "аз"-ът.

Вие ще погледнете на тези неща правилно, ако установите, че когато навлизаме по-дълбоко в духовната област не трябва да ги поставяме паралелно.

Н.: Когато се говори за народностен темперамент, може ли да се говори за принадлежността на отделния човек към темперамента на своя народ? И нещо друго: народният темперамент намира ли израз и в езика?

Р.Щ.: Първото е правилно, второто - не съвсем. В истинския смисъл може да се говори за народностен темперамент. Народите наистина имат свой темперамент, но отделният човек може да се открои от народния темперамент. Трябва да се обърне внимание на това, че отделната индивидуалност не може да се идентифицира с темперамента на целия народ. Например би било грешно отделния съвременен руснак да се отъждестви с темперамента на руския народ. Руският народ е меланхоличен, докато съвременният руснак е сангвиник. Всеки има възможност да стигне до собствения си темперамент.

Характерът на народностния темперамент намира израз в отделните езици. Може да се каже: езикът на един народ е такъв, на другия - друг. Английският език е флегматичен, докато гръцкият е сангвиничен. Немският език има силно изразени меланхолични и сангвинични течения. Това можете да видите във философските речи, когато немският език се изразява в своята основна форма. Напомням Ви за великолепия израз на философските речи на Фихте и отделни места от Хегеловата "Естетика". Ще откриете, че тук особено ясно е изразено основното от характера на немския език.

Италианската народност има особена близост с въздуха; френската е свързана е всичко, което тече; англо-американската, особено английската има връзка с твърдото, земното, американската дори с подземното, а именно със земния магнетизъм и земната електрическа енергия. По-нататък руският - със светлината, която идва от земята, излъчвана от растенията. Немският - топлината, от което произтича и двойственият му характер: а именно вътрешна и външна топлина, топлина на кръвта и тази на атмосферата. Откроява се полярният характер при делението на тези елементарни състояния. Тук откриваме полярността, двете страни на немската същност, която се намира във всяко нещо.

Зададен е въпрос: Трябва ли децата да знаят нещо за това разделяне на темпераментите?

Р.Щ.: Това е нещо, което трябва да се оставя зад кулисите. Много зависи от това учителят тактично да знае, какво да остави зад кулисите. Всичко, което обсъждаме тук е за да осигурим авторитета на учителя. Ако му измени няма да може да премине през трудностите.

Учениците не трябва да се подреждат един до друг според успеха им. Това може да не се спазва, ако учениците предявят желание до кого да седнат.

Въпрос: Може ли и по-големите ученици да се подреждат според темперамента?

Р.Щ.: Да, и в гимназията. Но след 25 години вече не е необходимо.

П. пита: Има ли връзка между темпераментите и езиковия избор за различните темпераменти деца?

Р.Щ.: Теоретично това би било правилно, но при днешните условия не би трябвало да му се обръща внимание. Не трябва да се обръща внимание само на заложбите на детето, но и на това, че то трябва да върви напред, на факторите, от които се нуждае то за своето развитие. Ако след известно време се установи, че много немски деца не могат да научат английски език, би било добре да не се огъваме пред тази трудност. Точно тези, които проявяват тази слабост, ще се нуждаят наистина от английски език.

Започва обсъждането на поставените задачи: Целият клас е завладян от лошия пример на един и започва да плюе по тавана. Изложени са няколко виждания.

Р.Щ. прави различни междинни бележки. Целесъобразно е да бъдат оставени децата да им омръзне и сами да се успокоят. Трябва да се прави разлика дали нещо се извършва от злоба или от непослушание и палавост.

Искам да отбележа следното: И най-добрият учител не би могъл да избегне лошото възпитание. Но ако го прави целият клас, тогава повече е виновен учителят. Ако вината не е у него, винаги една част от учениците ще са на негова страна. Само ако той е виновен се прави от целия клас.

Но ако има нанесени повреди ще бъде правилно децата сами да ги поправят, но не като платят за това, а го свършат сами. Може да използвате една или повече недели, за да оправите нещата. При малки пакости подходящо средство за излизане от не-обичайната ситуация е хуморът.

Аз Ви поставих тази задача, за да видите какво може да се случи, ако има подбудител. Трябва да имате предвид причината за този случай.

За да Ви насоча към същественото искам да Ви разкажа следната история. В един клас, в който често се случвали такива неща и учителите не знаели как да си помогнат, през едно междучастие на катедрата излязло едно от момчетата / между 10 и 12 год./ и казал: "Господа немирници, не ви ли е срам да правите непрекъснато такива неща. Помислете колко глупави ще останете всички, ако учителите не ви учат на нищо." - Това оказало най-голямо въздействие.

От този случай можем да научим следното: ако се случи така, че подстрекаван от един или няколко ученика, целият клас започне да върши нещо лошо, добре ще е да изчакаме нещата да се оправят посредством въздействието на някое друго дете. Ако има някой, които са подбудители,

ще има и други 2-3 деца, които ще кажат на класа мнението си. В повечето случаи има лидери. Учителят трябва да си намери 2-3 от тях и да си побеседват. Той трябва да им разясни, как такива неща правят обучението невъзможно и как те трябва да използват влиянието си върху класа. Те имат толкова голямо влияние колкото и подбудителите и могат да разясняват тези неща на своите съученици. В такива случаи трябва да се използва взаимното влияние между децата.

Тук се касае преди всичко за предизвикване на чувства, които съдействуват за излизане от ситуацията.

Едно сурово наказание от страна на учителя ще предизвика само страх. То не предизвиква чувства, които водят към подобрене. Учителят трябва да се остави възможно по-дълго време и след това да прояви обективност. Това не означава, че той не трябва да се държи като авторитет. Той може да каже: "Вие нищо няма да научите, а без учене ще останете глупави." Учителят не трябва да се срамува да обсъди нещата с тримата ученика, които ще се застъпят за него. Но наказанието трябва да излезе от съучениците, като те предизвикат чувството на вина у своите другари. По този начин ще се апелира не към разсъдъка, а към чувствата. Но ако целият клас е срещу учителя, то тогава той трябва да търси вината у себе си. Голяма част от немирствата се дължи на обстоятелството, че децата скучаят и нямат връзка с учителя.

Много добре е също, когато не се касае за нещо много лошо, да го направите от своя страна същото; например когато учениците бърборят, учителят да каже: "Е, и аз мога да мърморя." и нещата да се представят хомеопатично. Извънредно добре за моралното възпитание е да бъдеш хомеопатичен. Добър метод е и да се отклони интересът към нещо друго. Никога обаче не трябва да се засяга честолубието на учениците.

Когато непослушанието на един клас се оправя от съучениците, тогава се въздействува върху чувствата, за да се издигне по този начин повредения авторитет. Когато друг ученик изтъкне благодарността, която се дължи на учителя отново се повишава авторитета.

Важно е правилно да се подберат тези ученици. Трябва добре да се познава класа и да се изнамерят тези, които са подходящи за една такава мисия. Преподавам ли на един клас мога да преценя това. Аз бих опитал да уловя главатаря на палавниците и да го накарам да се срамува колкото може повече за стореното. След това бързо бих приключил нещата, така че да остане нещо неясно и Вие ще видите, че именно чрез този неизяснен момент ще се постигне нещо. Да се остави един от участниците да характеризира нещата правилно и обективно, не би довело до лицемерие. Всички останали наказания считам за преходни, дори за вредни. Това, което трябва да се постигне, е да се предизвикат чувства от обек-

тивната вяна и потребност тя да се поправи. А когато е пропуснато време заради нарушаване на обучението, тогава няма да се наказва, а ще се навакса пропуснатото в след учебно време. Жестът на наказанието не трябва да се използва. Състоянието трябва да се възстанови съвсем спокойно под форма на необходимост.

Искам да ви поставя един психологически въпрос: Когато в класа има така наречените лицемери, които по различен начин искат да станат любимци и да постигнат нещо независимо как и на всяка цена, как бихте подхождали към тях?

Вие можете да опростите нещата като кажете: Не ме е грижа за вас. Но после това качество ще се изяви по друг начин, щом децата са предразположени към него. Трябва да се помисли какво е най-добре да се направи с тях по време на цялото обучение и възпитание.

ШЕСТИ СЕМИНАР

Щутгарт, 27.08.1919 г.

Повторение на вчерашното говорно упражнение; следва ново. Чете се басня от Лесинг.

Р.Щ.: Трябва винаги да мислите за това, че прозата може да бъде четете с различна интонация според личността.

Заглавието се чете с по-понижен тон и на него не се набляга особено.

Славеят и паунът

Един общителен славей намирал сред певците в гората достатъчно завистници, но не и приятели. "Може би ще го открия сред някой друг вид", си помислил той и доверчиво отишъл при пауна. "Красиви пауне, аз ти се възхищавам!" - "Аз на теб също, скъпо славейче." - "Нека да станем приятели" - продължил славеят. "Ние няма да си завиждаме, тя си толкова при приятен за очите, колкото аз за ухото," Славеят и паунът станали приятели.

Р.Щ. каза вместо това на шега: Франция я Италия са по-добри приятели от Италия и Англия. Може да се каже: Приложението може да стане по най-различен начин.

Р.Щ.: Сега искам да обсъдя с Вас част от обучението. Искам да обърна вниманието Ви върху това, че не трябва някога да разваляте съдържанието на едно четиво, а същевременно и чувството и усещанията, които то предизвиква, като след прочита му започнете педантично да го разяснявате. Благоразумният психолог не би постъпил така, той ще прояви усет, за да може прозата или стихотворението да въздействуват така върху душата, че тя след като го е преживяла да бъде доволна от впечатлението. Не трябва обаче да се изключва и това, че точно удовлетворяването, което трябва да произлиза от съдържанието на четивото, се засилва ко-

гато възпитаникът разбира пълноценно всички нюанси, когато чувствава инстинктивно, това което съдържа стихотворението. Не е необходимо да се прави заучен коментар на стихотворението или разказа, а детето трябва пълноценно да се издигне до чувствено разбиране на едно произведение. Така се повишава удоволствието и удовлетворението на детето. Аз бих предприел с участниците в класа следното. Ще им кажа: Мили деца, определено вие вече сте виждали куче! То се е скрило и зад вашата печка. Вие сте забелязали, че не всички кучета са еднакви. Те са много различни едно от друго. Има дребни кучета, съвсем мънички кучета, по-големи и съвсем големи кучета. Вие понякога сте се страхували от големите кучета. От малките не се страхувате; или пък напротив, нали понякога те хапят по прасеца.

Днес искам да разгледаме няколко кучета. Вие често сте виждали на улицата кола с месо, а пред нея кучето на месаря. Ако сте забелязали, то седи и пази някой да не открадне месото. Ако дойде някой, който няма право и вземе месото, кучето трябва да го ухапе или най-малкото да залае. Вие разбирате, че това не може да бъде едно малко животно. Не, това е голямо куче.

Едно такова куче може да се сравни с човек, който внимава за нещо. Животни често могат да се сравняват с хората. Това, което животните правят според инстинкта си, хората често трябва да извършат по задължение. Както животните, така и хората трябва да вършат сходни неща, затова и можем да ги сравняваме. Когато например човек трябва да внимава за нещо, както кучето пред масата за месо, то е необходимо той да се научи на нещо. Когато дойде някой и иска да вземе нещо, то той трябва да го хване за гребена, да, така се казва когато се обръща внимание на някого, че не трябва да върши нещо. Казва се: "Хващаш за гребена", когато се спира въпросното лице. За човек е по-правилно да се каже коса, а не гребен. Хваща се за косите. От това го заболява и не може да се откъсне. И тези неща не се казват така направо, защото ако се каже: "Аз те хващам за косата", звучи малко смешно. Животът винаги трябва да се примесва с нещо шеговито и затова се казва: "Хващам за гребена." Човек има коса, той понякога е дързък. Петелът винаги е дързък, той има гребен. Затова се казва: "Хващам те за гребена". Затова можете да си представите, когато дойде например друго нахално животно и иска да ся вземе от магазинчето за месо парченце месо, кучето ще каже: "Ще те хвана за гребена!" - Би могло да се направи много добро сравнение между човека и кучето.

Но вие знаете деца, че има и други кучета, малки, те са повечето мързеливци, жалки мързеливци! Те лежат на възглавници или в скута на господарите. Накратко те са лентяй. Те не са толкова полезни колкото ку-

четата-пазачи. Кучето-пазач служи за нещо; домашните кученца са само за игра и по принцип не са полезни. Ако някой направя нещо нередно, кучето-пазач ще го хване, сграбчи и порядъчно ще го разтърси. Това ще бъде полезно, защото другото животно няма да може да открадне месото. Домашното кученце не прави такива полезни неща, то само джафка. То джафка по всеки, а когато идват други големи кучета, то бяга назад и джафка ли джафка. Но кучетата, които лаят не хапят, така казва поговорката; така мислят и големите кучета, които минават оттам. Може да се види как големите кучета преминават съвсем спокойно, остават малките да джафкат и си мислят: Куче, което лае не хапе. То не е смело, а страхливо. Едно куче-пазач, трябва винаги да проявява смелост. Домашните кученца тичат след него и лаят, но когато той ги погледне, те веднага се отдръпват. Виждате ли, тези кученца са мързеливци, вършат на този свят само ненужни неща и не стават за нищо. Те приличат на тези хора, на които не трябва да се обръча внимание, когато често джафкат за нещо.

Тези домашни кученца са съвсем малки, кучето пазач е голямо. Но има също и средни от големите кучета. Такова едно куче не е голямо! Кучето-пазач, но е по-голямо от домашните кучета. Тази средна големина е овчарското куче. То трябва да пазя добитъка. В някои области това е потешко, отколкото при нас. Навсякъде, например в Русия идват вълци. И кучето трябва да внимава да не дойде вълк или друго животно; затова трябва да тича непрекъснато около стадото. Така се създава навикът, кучето винаги да е около стадото. И при нас е добре, кучето да тича около стадото, защото овчарят често спи и тогава може да се случи нещо лошо и да изчезне някое животно от стадото. Затова овчарското куче тича наоколо и го пази. Дори когато няма вълк е добре овчарското куче да е наоколо и да пази стадото, а понякога да пази дори овчаря и да го буди. Случва се да откраднат овчаря докато спи.

Следователно овчарското куче е нещо полезно. То може да се сравни с хора, които наистина помагат в живота и не са безполезни като мързеливците, като домашните кученца. Да, такива ги има и в живота на хората, има разлика между хора, които са като овчарското куче и тези, които са като кучето-пазач. И двата вида са полезни, дори когато тези, които са като кучето-пазач понякога са груби. Понякога те казват съвсем верни неща кратко и точно; създава се усещане, че трябва нещо да се запази, защити, да се отблъсне врага. Овчарското куче може да се сравни с хора, които уреждат тихо своите работи, но трябва да се изчака, докато в работата им възникнат трудности. Овчарското куче тича наоколо. Дълго не е имало работа, но трябва да е готово да бъде силно, когато дойде вълкът или друг враг, за да го хване в подходящия момент. Така и някои

хора са длъжни да чакат и да бъдат готови, докато бъдат повикани и направят нещо истинско.

Виждате ли, аз бих говорил по този начин с децата, за да гледат на животинския свят по особен начин и да насочват своето внимание към аналогията между животни и хора. Когато се дават на децата такива къси разкази първо без обяснения, тогава те не бяха имали пълната подготовка, тъй като техните възприятия и чувства не са насочени. Когато първо се дават пояснения, разказът педантично се разнишва и те няма да могат да го прочетат правилно.

Овчарското куче

Едно старо овчарско куче, което вярно пазило добитъка на своя господар, се прибирало вечерта в къщи. Тогава на улицата домашните кученца започнали да джафкат по него. То си вървяло напред и не се оглеждало. Когато стигнало до магазина за месо, едно куче-пазач го попитало как може да понася лая и защо не се пребори някое от тях. "Не", казало овчарското куче, "никог не ме мъчи и не ме хапе, аз трябва да пазя зъбите си за вълците."

Не е необходимо след това да се казва нещо друго на децата; трябва да има предварителна подготовка, за да могат децата да го разберат.

Друг път кажете на децата следното: "Скъпи деца! Вие често сте ходили на разходка, разхождали сте се по ливадите, полята, но и в гората, понякога и там, където граничат гората и поляната. Когато навлизате в гората, отивате съвсем на сянка; но когато сте по края ѝ, тогава от едната страна слънцето грее силно. На границата между гората и поляната, вие спокойно можете да наблюдавате как растат цветята. Винаги би бяло добре за вас, да избирате за разходките, си местата, където граничат гората и поляната. Тогава вие можете да откривате по нещо ту в гората, ту на поляната. Ще можете винаги да наблюдавате как растат тревата и цветята и растенията по нея.

Но още по-хубаво и приятно ще бъде, ако може да се ходи не само през гората и ливадите, но и по поляни, които лежат между планини, в долините. По тези поляни могат да се открият много по-интересни неща, отколкото на поляните, оградени твърде много от слънцето. Поляните в долините, защитени от планини, имат много красиви цветя, които често растат така, че се виждат между мъховете, растящи по тези места. Теменужките например са точно в съседство на мъха.

Сега може да се говори по-нататък с децата за мъх и теменужки, може да се извика едно дете, което да опише теменужката, друго да говори за мъха. Дори може да се опита, ако има желаещи да донесат същия ден теменужки и мъх. Има ги по едно и също време.

След това продължаваме: "Виждате деца, ако имате наблизно такава поляна може да би се случи така, че когато излезете да видите само мъх. След осем дни излезте отново. Какво виждате сега? В мъха - теменужки. Те едва сега са поникнали, по-рано са се крили в мъха. Вие забелязвате това. А когато излезете на следващата година, може да се зарадвате още повече. Ще си помислите:"През пролетта тук още нямаше теменужки! Не ги бяхме водели. "- Опитват се да разтворите мъха. Аха, тук вътре е теменужката.

В природата често е точно така, както е при хората. Често и тук нещо добро и хубаво е скрито. Един човек не се забелязва, защото доброто в него остава скрито, още не е открито. Трябва да имаш усет за това, да откриеш добрите хора в множеството.

Виждате ли, мили деца, още повече могат да се сравняват човешкият живот и природата. Представете си едно много добро дете, Вие също намирате, че то винаги говори хубави неща. Има скромни и нескромни деца. Скромните деца се забелязват по-малко. Нескромните деца обаче искат да бъдат забелязани.

Вижте, теменужката наистина е хубава, но когато я наблюдавате как изпъва нагоре своите мили листенца, ще забележите: теменужката иска да бъде забелязана, да бъде видяна. Аз не мога да сравня теменужката с едно скромно дете, което се дърпа назад и остава в ъгъла. Вие можете да я сравните само с едно дете, което се гледа с удоволствие. Да, но тя не се показва, когато е скрита в мъха? Когато виждате теменужката да се показва между листенцата и цялото цвете да използва от мъха, е все едно, че теменужката не иска изобщо да бъде видяна, изобщо не иска да бъде мирисана; изглежда така, като че тя иска да бъде търсена. "Да, да, да, аз вече съм тук! Но ти трябва да ме търсиш!" - Тази теменужка е нещо като не съвсем скромно дете, но и нещо като дяволито дете."

Много добре е, когато се обсъждат с децата такива паралели, такива аналогии между природа и човек, за да оживее всичко, което е в близост до детето.

Би било добре всички тези обсъждания с децата да се разгледат като подготовка, за да могат децата да получат някаква наслада. След четивото не трябва изобщо да се дават повече обяснения. Нали би било безсмислено, ако искам да Ви изнасям нещо на китайски. Вие бихте казали: Но това няма смисъл; ние не сме учили китайски. - Но ако всички Вие знаете китайски и аз започна да Ви говоря, би Ви станало най-малкото скучно, ако след това искам да Ви обясня всичко. Така трябва да се постъпи и с едно четиво: да се направи всичко, което може да доведе до удоволствие.

Нещо допълнително, с което ще постигнете много при децата, говорете за скромността на човека и за нескромността и кокетството и след това им прочете:

Ах, какво цъфти така под слънчевите лъчи?

Това са милите теменушки, които цъфтят в тихата долина.

Цъфтят така тайно скрити в мъха,

Затова и ние децата не откриваме никаква теменужка.

И какво надига тихо главичка нагоре? Какво шепти така тихо в мъха, тихо напред? "Търсете, така ще намерите! Търсете ме, де!" Хей, теменужке, чакай, чакай! ние ще те намерим!

Хофман фон Фалерслебен

Когато детето научи езика на стихотворението, тогава то ще постигне всички нюанси и няма да е необходимо да разваляте впечатлението със следващ коментар и педантичност. Това искам да Ви препоръчам при работата с текстове, защото по този начин имате възможност да обсъдите с децата много неща, които трябва да се включат в училищното обучение и защото с такива текстове ще можете да доставите цялостно удоволствие на детето. Това е което искам да приемете на сърце във връзка с работата по текстовете.

Сега искам да продължим да разглеждаме детската психика. Вчера Ви помолих да обмислите как ще постъпите с лицемерно послушните, които пробиват със своята лицемерна добрина, без да правят нещо от полза за класа.

Следват изложения на присъстващите.

Р.Щ.: Поставих въпроса, защото е трудно да се направи разлика между полезните и вредни примерни деца. Трябва да се внимава дали имате работа с такива, които по-късно ще изиграят някаква роля. Те са полезни, добри деца, но неудобни.

Тогавата може да се разкаже историята за това как магарето се е сдобило със своите уши.

Могат да се използват и по-остри средства срещу странните послушни деца. Те обаче не трябва да се излагат пред класа и да се засрамват. Това ще им дойде твърде много. Може на един "натегач" да се възложат трудни задачи и да се остави да говорят делата, така че детето да види, че не може да изпълни възложеното и че трябва да го каже на учителя. По този начин става ясно, дали стремежът е неподправен.

И други участници правят изложения по въпроса.

Р.Щ. прави накрая следното обобщение: При тази дискусия излезе същността на нещата, за които става дума. Първото, което трябва да се направи, е да се опитате грижливо да установите дали се касае за основателно отличаване на надарените ученици, които могат да постигнат по-

вече. При това трябва да се внимава да не премине голямата дарба в егоизъм. Трябва да се опита това, което те могат да направят в повече да бъде от полза за останалите. Един такъв отличник трябва да използва големите си умения, за да направи нещо, което ще бъде добро за другите, така че да работя не само за себе си, но и за другите. Може ли той да смята по-добре, нека да се остави да помага на другите и те да се "прилепят" към него. След това той ще научи от учителя последиците от своето мислене, което може да се изрази така: "Мюлер е добро момче. Вижте, Мюлер може наистина много. Такива хора могат да бъдат много полезни за останалите. И аз ви изказвам похвала на всички вас, че научихте толкова много от него." Следователно похвалата за единия преминава в похвала за всички.

Открий ли се такава истинска надареност и отличат ли се истинските добри деца, които винаги са налице, тогава Вие ще ги познавате и ще работите с тях почти винаги чрез обединяването на два метода.

Първото е, че с тях не трябва да се разговаря пред целия клас, а на четири очи, така че да осъзнаят, че са разбрани. С тях трябва да се говори убедително: "Вие правите това и това. Вие винаги можете да го направите отново и отново. Вие вярвате, че това би ми било приятно и го правите, за да ми се харесате? Не, аз не искам това. Неприятно ми е!" Така трябва да им се говоря, но на четири очи, а не пред целия клас. Това е едното. На ученика трябва да се изясни, че сте прозрели намеренията му.

Другото е следното: Поставя му се задача, която е твърде голяма за него и се опитва да му се изясни, че ако трябва да решава такава свръх голяма задача, то е затова, че е искал да се изяви. За него е по-трудно да се пребори с тези качества, отколкото да разреши свръх големи задачи. Затова той ще се помъчи. Трябва да му кажем, че получава такива задачи, защото се бута напред. Но когато преодолее тези качества, няма да изпълнява по-специални задачи от останалите в класа.

Но тези две неща могат да се обединят за един ученик или ученичка и може да се постигне много, като му се каже, че сте прозрели намеренията му и че е получил такава задача, тъй като е искал да изпъкне. Ще видите, че ако използвате тези методи след време ученикът ще се излекува.

В тези семинари имаме да решим още някои важни въпроси. За утре обаче искам да Ви поставя още една подобна задача, при чието решаване трябва да използвате и евритмията. Извинявайте, че Ви поставям такава задача, но тя е от областта на дидактиката: Какво трябва да се направи, ако у ученик или ученичка се породи особено увлечение към учител или учителка?

"Увлечение", има ли някой, който не разбира това? Когато един ученик се влюби в учителка или обратното, ученичка в учител или ученичка в учителка или ученик в учител. Срещат се всички тези варианти. Това истинско увлечение, което пречи на провеждането на обучението, Ви моля да обмислите и разрешите.

Трябва налице да е наистина смущаване на обучението. Аз нямам предвид разбира се искрения респект и истинското уважение и обич към учителя или учителката, а това нездраво увлечение, което пречи на обучението и се случва често в класовете.

СЕДМИ СЕМИНАР

Щутгарт, 28,08,1919 г.

Р.Щ.: Днес искам да направим едно упражнение, което е предназначено да удължа дишаното.

Говорно упражнение:

Вие ще постигнете желаното, ако разделяте правилно родовете. Тогава правилно ще ритмизирате дишането. Това упражнение се основава на гимнастиката с гласа.

В думи като "Erfüllung", "Wellen" трябва да се изговарят двете "L". Не трябва след първото "L" да се изговаря "h" а да се изговарят двете "L" едно след друго. След това трябва да се опита да не се шепти, а да се откроява тонът в гласа, да излиза дълбоко от гърдите, по възможност да се изговарят пълни гласни, за да се изчисти дрезгавината. Всички австрийци имат дрезгав глас.

Преди всеки нов ред дишането съзнателно трябва да се оправи. Съставните думи трябва да се четат наведнъж.

Чете се басня от Лесинг.

Жребец и бик

На един пламенен жребец препускало гордо, дръзко момче. Тогава един див бик извикал на жребеца: "Срамота е! Няма да се оставя да ме води едно момче!" Жребецът отговорил: "Какво ще спечели честта ми, ако хвърля от гърба си момчето?"

Р.Щ. /след като всички са прочели баснята/: След като изслушахте толкова много, вече усещате, че това е написано така, както са се писали басни и много други неща през 18 век. Създава се чувството, че не са съвсем завършени.

Р.Щ. прочита баснята още веднъж и след това казва: Днес в 20 век, баснята би звучала по следния начин: Чест на бик! И търся ли чест, която да изисква опърничаво да стоя на едно място, това не би била конска чест, а магарешка.

Така би се постъпило в днешно време. Тогава децата веднага ще забележат, че има три вида чест: чест на бика, чест на коня и магарешка чест. Бикът изхвърля ездача, конят спокойно продължава да носи момчето, защото той е за яздене, магарето упорито ще застане на едно място, защото в това вижда своята чест.

Р.Щ. Днес, искам най-напред да подготвя материала за утрешния дидактически час, тъй като утре ще се занимаваме предимно с възрастовата група между 7 и 14-15 години. Затова днес ще обсъдим някои неща, които биха ви послужили за указание. След това не е необходимо да допълвате нищо повече към това, което Ви давам днес като въведение, освен да вземете един практически наръчник и да допълните отделните факти, отнасящи се до това, което обсъждаме днес. Става дума за това, че ние обръщаме много по-малко внимание на това да събираме материални знания, отколкото да пазим и се грижим за духа на едно обучение, насочено към бъдещето. Ще вадите, че това, което обсъждаме днес, се наблюдава в по-възрастните ученически групи.

Искам да обсъдя с Вас връзката с културното развитие на Европа през 11-17 век. Вие трябва да забележите, че възприемането на историческите събития от децата, а също така и до известна степен от възрастните, носи винаги субективен елемент. Лесно може да се каже, че при представянето на историята не трябва да се внасят мнения и субективни идеи. Може да се изисква, но не е възможно да се изпълни. Да направим разходка из която и да е част от историята; най-малкото ще трябва да групирате фактите сами, а ако те са далеч в историята, вече ще са групирани от други.

Да предположим, че описвате духа на старите германци, ще използвате "Германия" на Тацитуст Но той е бил съвсем субект, той дух; вече е групирал всичко, което е представил. Не би трябвало да се надявате на нещо друго, освен на субективно групиране на фактите, което ще извършите или Вие, или ще го възприемете от някой друг.

Необходимо е да Ви се изясни с примери. Ето някои примери от литературата.

Тацитуст е написал многотомна "Немска история на 19 век". Тя е предизвикала възхищението на Херман Грим, който също е бил способен наблюдател, но е и предизвикала ужас у много привърженици на Антантата. Но ако Вие прочетете тази история веднага ще установите, че нейните предимства се основават именно на яркото субектно оцветяване при групирането на фактите. В историята се прави преценка на нейните движещи сили. Въпросът е в това, че при един преценката е по-зряла, а при друг по-малко и той въобще не е трябвало да преценява, тъй като

нищо не разбира от движещи сили. А другият, когато има добра субективна преценка, описва много добре историческия процес, Херман Грим е описвал Фридрих Велики, Глакаули също. Но той създава един съвсем различен образ на Фридрих Велики; своя труд Грим дори е направил своеобразна рецензия на произведението на Макаули и споделя от своя историческа гледна точка: "Фридрих Велики на Макели е един сложен образ на английски лорд с енфие в носа." Разликата, е само в това, че Херман Грим е германец на 19 век, а Макаули е англичанин на 19 век. А този трети, който ще оценява двамата би бил съвсем тесногърд, ако определи едното като правилно, а другото като погрешно. Биха могли да се изберат и много други драстични примери, много от нас знаят описанията на Мартин Лутер от традиционните исторически книги. Направете си един експеримент и прочелото същото в католическите исторически книги, тогава ще се запознаете с един Лутер, когото до сега никога не сте познавал?

Да предположим, че описвате духа на старите германци, ще използвате "Германия" на Тацитус. Но той е бил съвсем субективен дух; вече е групирал всичко, което е представил. Не би трябвало да се надявате на нещо друго, освен на субективно групиране на фактите, което ще извършите или Вие, или ще го възприемете от някой друг.

Необходимо е да Ви се изясни с примери. Ето някои примери от литературата.

Treitschke е написал многотомна "Немска история на 19 век". Тя е предизвикала възхищението на Херман Грим, който също е бил способен наблюдател, но е и предизвикала ужас у много привърженици на Антантата. Но ако Вие прочетете тази история веднага ще усетите, че нейните предимства се основават именно на яркото субективно оцветяване при групирането на фактите. В историята се прави преценка на нейните движещи сили. Въпросът е в това, че при един преценката е по-зряла, а при друг по-малко и той въобще не е трябвало да преценява, тъй като нищо не разбира от движещи сили. А другият, когато има добра субективна преценка, описва много добре историческия процес.

Херман Грим е описвал Фридрих Велики, Макаули също. Но той създава един съвсем различен образ на Фридрих Велики. В своя труд Грим дори е направил своеобразна рецензия на произведението на Макаули и споделя от своя историческа гледна точка: "Фридрих Велики на Макели е един сложен образ на английски лорд с енфие в носа." Разликата е само в това, че Херман Грим е германец на 19 век, а Макаули е англичанин на 19 век. А този трети, който ще оценява двамата би бил съвсем тесногърд, ако определи едното като правилно, а другото като погрешно.

Биха могли да се изберат и много други драстични примери. Много от Вас знаят описанията на Мартин Лутер от традиционните исторически книги. Направете си един експеримент и прочетете същото в католическите исторически книги, тогава ще се запознаете с един Мартин Лутер, когото до сега никога не сте познавали.

Когато прочетете това, ще бъдете в състояние да кажете, че има друга разлика, не само тази, която е дадена в различните исторически гледища. Гледни точки, произлизащи от национални и верски особености трябва да бъдат преодоленни. Затова е необходимо да се стремим учителството да застане на определена оперна точка и да притежава широк мироглед. От тази историческа гледна точка ще се предложи един свободен поглед върху историческите събития и те ще се групират така, че на ученика ще се предадат тайните на човешкото съществуване.

Когато трябва да преподавате на вашите ученици нещо за културата от 11 до 17 век, най-напред опишете предпоставките, довели до кръстоносните походи. Опишете протичането на първия, втория и третия кръстоносни походи. Как са се провалили те и как но са постигнали това, което са целели. Вие ще опишете и духа на аскетизма, който по това време е преминавал през част от Европа; как навсякъде в следствие на разпространяването се влиянието на църквата излизат на преден план личности, изпълнени с вътрешна набожност, оставящи у околните впечатление за чудотворни действия. Вие ще се опитате да изучите биографията на такива личности и да ги представите живо на своите ученици. Оставете да се издигне този жив дух, от който в миналото са се разбили могъщите походи към ориента.

След това Вие ще опишете как тези походи са тръгнали към Ориента и как са загинали чудовищно много хора, често преди да са го достигнали. Вие трябва непременно да можете да опишете на 13-14 годишните момчета и момичета как са се събрали тези походи, как са тръгнали и как без ред са се движили към Ориента и как поради не благоприятни обстоятелства, но и поради намесата на чужди народи са били погубени много хора.

Вие трябва да опишете какво постигат тези, които пристигат в Ориента. Опишете успехите при освобождаването на Божи гроб, но и покажете противопоставянето на кръстоносците и гръцката политика.

Как гръцките народи реагират на действията на кръстоносците а как застават срещу това, което искат кръстоносците и намеренията на Гърция спрямо Ориента. Искам да Ви помоля вярно да описвате как е било предизвикано противопоставянето на гърците на волята на кръстоносците.

След това според мен трябва да опишете как воюващите в Ориента кръстоносци вместо да се бият о ориенталските народи в Западна Азия, за-

почват да воюват помежду си; как европейските народи сами застават един срещу друг, като например Франция и съседните на нея народи, в следствие на надигналите се противоречия по повод това, което са завоювали. Кръстоносните походи са възникнали от огнения ентузиазъм, но духа на раздора завладява участниците, а към това се прибавя и противоречието, между гърци и кръстоносци.

Към всичко това се прибавя и все по-значимото противоречие между църквата и светските хора в епохата на кръстоносните походи. И може би не е излишно децата да разберат нещо, което е истина, но тенденциозни историци го прикриват във всичките му основни пунктове. Готфрид фон Булон, водачът на първия кръстоносен поход, е имал намерението да завладее из основи Ерусалим, за да стане противовесна сила на Рим. Това той и неговото приближени не са споделяли открито с останалите, но в сърцата си са носили бойния призив: "Йерусалим срещу Рим!" Те са си казвали: Да издигнем Йерусалим за център на християнството, за да не може Рим да бъде повече такъв. -Важно е на децата тактично да се предаде това водещо настроение на водачите на Първия кръстоносен поход.

Задачите, които са си поставяли кръстоносците са били големи, а хората са били твърде малки, за да ги реализират без да нанесат щети върху себе си. Така по време на острите борби постепенно се стига до избухването на безнравствености и аморал сред кръстоносците.

Вземете който и да е наръчник, за да илюстрирате с факти този ход на събитията. Ще забележите, че днес при групираното действително не съм подходил тенденциозно. И по-нататък ще се опитам да опишвам това, което е ставало в Европа от 11 до 17 век от чисто културно-историческа позиция.

Нека да предположим, че става дума само за хипотеза, но понякога чрез хипотези може да се изясни хода на историята. Французите бяха завладели Сирия я бяха установили там френско господство, те бяха се споразумели с Гърция и ѝ бяха оставили земи и господство в предната част на Мала Азия. След това можеше да се спазят старите традиции на Гърция и Северна Африка да беше станала гръцка. Щеше да се създаде противовес на това, което се случи по-късно. Тогава гърците щяха да упражняват господство в Южна Африка, а французите над Сирия. Така не би се стигнало до спора между тях и да се изгуби това влияние. Щеше да бъде предотвратено излизането напред на най-лошите азиатски народи, монголците и османските турци. Заради аморалната същност, а оттам и последвалото неизпълнение на задачите на кръстоносците се стигна до това, че монголци и османци се разпростряха точно върху тези земи, които кръстоносците се опитаха да европезират. И ние виждаме как върху

просторни територии, обхванати от ентузиазма, довел до кръстоносните походи, идва контраудар от другата страна: мюсюлманско-монголското нашествие, установило военен деспотизъм и останало дълго време ужас за Европа и тъмна сянка на кръстоносството.

Когато описвате неща, за които си осигурявате необходимата илюстрация от справочници, пробуждате у самите деца трайни образи за културното развитие. А важното е, че децата си изграждат образ. Това става преди всичко чрез нагледно описание. Ако можете към това да прибавите и произведения на изкуството, изобразяващи този период, ще подкрепите много добре своите думи.

Вие вече сте изяснили на децата преди всичко това, което се е случило по време на кръстоносните походи. И сте довели децата до вътрешното възприемане на образите. Сега би било добре, ако към мрачната картина на монголско-мохамедански ужас прибавете противоположната - доброто, което се е развило.

Опишете образно как поклонниците на Божи гроб, тръгнали към Ориента, са научили нещо ново и напълно различно. В Европа по това време земеделието е било много изостанало. В Ориента е могло да се опознае едно много по-добро обработване на земите. Поклонниците били в Ориента и след това завърнали се в Европа са донесли усъвършенствувани познания по земеделие и действително се е стигнало до покачване на земеделската продукция. Европа им е била благодарна за пренесения опит.

Нагледно, за да може детето да си го представи, опишете как пшеницата и зърното преди кръстоносните походи са се развивали по-лошо, как са били по-ниски, колко оскъдни са били добивите, това всичко предайте в картини. След това опишете, как поклонниците наистина са научили това, което Ориента е имал като индустриален опит, а Европа по това време все още е нямала. За много неща Западът е бил изостанал от Ориента. Това, което се е развивало като индустриална дейност в градовете на Италия и в повечето северни градове се е дължало на кръстоносните походи. Също и изкуството трябва да е благодарно на кръстоносните походи. Можете да предложите картини от духовния културен напредък по това време.

Но Вие можете също да описвате и да кажете на децата: "Виждате ли деца, европейците най-напред са опознали гърците; още през първото хилядолетие те са се отделили от Рим, но са останали християни. Във всички Западни области се е вярвало, че изобщо не можеш да бъдеш християнин, ако не зачиташ папата като глава на църквата." Сега изяснете на децата, как кръстоносците са научили за голяма своя изненада и поука, че има и християни, които не признават римския папа. Това отде-

ляне на духовната страна на християнството от световния църковен ред е било нещо съвсем ново по това . Това става ясно на децата.

След това разкажете, че и между мюсюлманите, които не са били добри земни жители, е имало благородни, щедри и смели хора.

Поклонниците са опознали хора, които са били смели и щедри без да са християни. Може дори да си по-добър и по-смел човек, без да си християнин. Това е била голяма поука донесена на хората в Европа от кръстоносците.

Следователно кръстоносците са завоювали в Ориента много неща, които са донесли за духовната култура на Европа.

Трябва да се изясни на децата: "Европейците не са имали басма, не са имали и дума за нея. Не са имали и муселин, това също е ориенталска дума. Те не са могли да легнат на диван, дивана са донесли със себе си кръстоносците заедно с думата. Те не са имали матраци, матрак също е ориенталска дума. Същото се отнася и за базара, доказващ едно виждане за открито излагане на производството. По-рано в Европа не е имало подобно нещо. Дори думата магазин не е европейска, доколкото се е свързвала с търговия и т.н. Използуването на магазини за търговия европейците са научили от ориенталците. Можете да си представите колко ограничен е бил животът на Европа, че дори не са били използвани магазини. Думата "арсенал" също спада тук. Но европейците са научили още нещо от Ориента, те са го донесли с думата "тарифа". Плащането на данъци е било слабо познато на европейските народи до 13 век. А плащането на данъци по определени тарифи е било въведено в Европа, едва когато кръстоносците са го научили от ориенталците.

Може да се види колко много се е променила Европа в следствие на кръстоносните походи. Те не са постигнали желаното от кръстоносците. Но от това, което са научили в Ориента, в Европа са били предизвикани многостранни преобразувания. Всичко това се е свързало и с възгледите на ориенталците за държавата, тъй като държавната структура в Ориента е била създадена много по-рано отколкото в Европа. В Европа структурата на управление преди походите била много по-слаба, отколкото след тях. Обхващането на широки територии в държавната организация в крайна сметка е следствие от кръстоносните походи.

Децата вече са достатъчно големи, за да бъдат запознати и със следното: "Деца, вие по-рано сте научили от исторически разказа, че някога римляните са били разпрострели своето господство. По това време, в началото на християнското летоброене, Европа е била много бедна и е ставала все по-бедна. От къде е идвало това обедняване? Тя е трябвало да дава своите паря на други. Европеецът е трябвало да дава своите пари на азиатците. Парите отивали по границите на Римската империя. Затова

все повече навлизало стоковото стопанство. В тази беднотия се е развил аскетичният дух на кръстоносното походи.

Сега, чрез кръстоносните походи в Азия, европейците научили нови неща, индустриално производство, селско стопанство. По този начин те са могли да произведат неща, които азиатците са изкупували. Парите са се връщали обратно. Европа е ставала все по-богата още по време на кръстоносните походи. Това забогатяване се е дължало на повишаването на нейната продукция. Това е едно следствие. Кръстоносните походи са истинско преселение на народите към Азия. А към Европа се завърнаха определени умения. Единствено чрез тези умения Флоренция е могла да стане това, което е била непосредствено след това. Единствено по този начин са се развили личности като Данте и др.

Още в тези начални класове историята трябва да се описва така, че да се запази субективния елемент, да се развият образи, картини, да оживее самото време.

Би било необходимо историческото представяне на фактите да бъде съпроводено с такива импулси. Когато днес се каже, че трябва да се наблегне повече на културната история, хората си мислят, че трябва само сухо да описват събитията едно след друго. По още в тези начални класове историята трябва така да се разказва, че да игла нещо субективно, да се развият образи, картини, времето да оживее. Оживяването на бедната Европа, покрита със слаборазработени земи, в която е нямало градове, където хората са се занимавали със земеделие, което е било обаче твърде оскъдно. Но как именно от тази бедна Европа е излязъл ентузиазмът на кръстоносните походи. Как по-късно хората са забравили своята задача и са влезли в конфликт помежду си, как аморално са се сграбчили. Как не е било изпълнено точно това, което е било цел на кръстоносните походи, а напротив, мюсюлманите са си осигурили земите. Как обаче европейците научили много в Ориента; как се създали процъфтяващи градове с богата духовна култура. Как се е подобрило и земеделието, как полята станали по-плодородни, как разцъфтяла индустрията, как се е издигнала и духовната култура. Всичко това опитайте да представите на децата в нагледни картини и да им изясните, как хората преди походите не са лежали дивани, как гражданството не е познавало канапето в хубавата стая. Опитайте нагледно да опишете тази история, след това предложете една истинска история. Покажете как Европа е обедняла до натуралното стопанство и отново е станала богата чрез това, което е научила. Това ще направи историята по-жива.

Днес често се задава въпроса: Какво трябва да се чете, кое историческо представяне е най-доброто? - Може винаги да се каже: в крайна сметка всяко е най-добро и най-лошо. Все едно е кой исторически автор си

взел. Не четете редовете, а между тях. Старайте се да опознаете истинския ход на действията. Опитайте да си създадете усет за това, какво е историческо представяне. По този начин Вие ще познаете кой историк е вникнал в истината и кой не е. Вие ще прочетете нещо от Ранке. По когато искате да имате във Вашите исторически лекции това, което определяме като дух на истината и което ни прави живи, ще кажете: Ранке е много усърден, но той описва характерите така, че те са само едни сенки. Навсякъде може да се долови: те не са от плът и кръв. И Вие можете да кадете: Аз не обичам историята да бъде игра на сенки.

Сега да преминем към нашата задача: как ще овладеем един клас, в който някои от учениците или ученичките са влюбени в учителя или в учителката.

Наистина опасните влюбвания започват към дванадесетата до четиринадесетата година. Особено важно при тези неща е да не се приема всичко ужасно сериозно и да се знае, че те ще отминат. Следва обсъждане, по време на което много участници се изказват по темата.

Р.Щ.: Откритото злепоставяне пред класа ще определя като нож с две остриета, тъй като то оказва трайно въздействие и откъсва ученика от класа. Много трудно се възстановяват отношенията на такова дете, което се е изложило, пред останалия клас. Обикновено се стига до там, че децата си извоюват да напуснат училището.

Ф.: Може да се говори със засегнатото дете и да се отклони увлечението.

Р.Щ. обобщава: Принципите са правилни; да се отклони възхищението, да се отклони предаността. Само че Вие няма да постигнете много, ако приказвате с тези деца, защото на тях това много ще им хареса. Влюбването им много повече се основава на чувствата и страданията, а не на представите и би било изключително тежко, ако на това страдание се излезе с чести срещи.

При по-способните деца се наблюдава повече възхищение-то, при по-слабите ученици - предаността.

Това само по себе си не е толкова важно, но то има значение при включването на децата в обучението, защото когато то са влюбени учат по-малко.

Едно общо увлечение на децата не е лошо, то не продължава дълго. Отминава много бързо. В класа възникват надежди, които не се реализират. Това води до разочароване и след това всичко замира от само себе си. Много полезен за класа би бил един хумористичен разказ. Опасно става едва когато започнат да се, увеличат групички.

Тези неща е необходимо да се обмислят, защото те могат да играят определена роля в училищната практика. Увлечението не е най-лошото, но нездравото увлечение прави човека слаб. Под негово влияние децата ще

станат уязвими и летаргични. При тези обстоятелства се касае за опасна слабост на децата.

Случаят е много деликатен, тъй като при определени действия нещата могат да вземат обрат и да се превърнат в омраза.

Много добре е да се каже: Ти си се разгорещил, излез за пет минути - и т.н. Въобще става дума за това, че при подобни случаи е необходим индивидуален подход не само към децата, но и в самото поведение. Трябва да се направи всичко възможно, което сме убедени, че ще е полезно.

Трябва грижливо да се стремите към едно нещо, влюбените деца да не открият, че тяхното увлечение се забелязва. Детинско изкуство е да предизвикате увереността, че нищо не е забелязано.

Да предположим, че няколко деца са влюбени в учител, който в къщи си игла четири, пет или шест деца. А той използва най-простото средство; поканва увлечките се деца на разходка и взема на нея и собствените си деца. Това ще помогне много. Но децата не трябва да забележат, че той ги е поканил с тази цел. Такива конкретни неща са полезни.

Нещо, което е важно в такива случаи, е че трябва да бъдете много коректни и да не се отнасяте с влюбените деца по-различно отколкото с останалите.

ОСМИ СЕМИНАР

Щутгарт, 29.08.1919 г.

Фонетично упражнение:

Р.Щ.: Съдържанието на стихотворението е такова, че първите четири изречения звучат като очакване, а последният ред е обобщението на първите редове.

"Ей" не трябва да се изговаря като "ай".

Сега да се върнем към предишното фонетично упражнение. От него можете да научите много. Въздействието трябва да намери израз още в първите редове. /Следва скоропоговорка/.

Представете си, че пред Вас имате една зелена жаба, която Ви гледа с отворена уста и напрегнати устни и Вие ѝ говорите с последните редове. Вие очаквате, че с първите редове тя трябва да заломоти мили песнички. Тези първи редове трябва да ѝ ги кажете хумористично, като едно очакване.

Сега още малко проза, една басня от Лесинг.

Дъбът През една бурна нощ беснеещият северен вятър доказвал своята сила на един величествен дъб. Сега той лежал повален и няколко ниски храста лежали смазани под него. Сутринта ги видяла една лисица, чиято дупка била наблизко. "Какво дърво!"- извикала тя. "Никога на съм мислила, че е бяло толкова голяма".

Каква е идеята на баснята?

Т.: Че едва след смъртта се забелязва колко велик е бил човекът.

Н.: Че незначителният, малкият забелязва какво е бил големият едва след като той вече е повален.

Р.Щ.: Но защо е използвана точно лисицата, която е толкова хитра?

Н.: Защото хитростта на лисицата не се доближава до величието на дъба.

Р.Щ.: В кое изречение се крие идеята на баснята, свързана с хитростта на лисицата? "Никога не съм мислила, че той е бил толкова голям."

Тя никога не го е гледала отгоре. Гледала го е само отдолу, отдолу е обикаляла около него, а там дървото е заемало малко място, и тя е виждала само това въпреки своята хитрост.

Обръщам вниманието Ви върху това: басните, чието действие се разигравя в един особен свят, би трябвало да се четат реалистично, но това никога не трябва да се прави при стихотворенията.

Сега да се върнем към вчерашната Ви задача, която е много важна, а именно да поговорим за мерките, които ще предприемете; ако забележите че една група ученици е предразположена по-малко към този или онзи предмет, тази или онази част от учебния материал, за разлика от някоя друга група. И аз ще Ви помоля: За целия период от 7 до 14 години си изберете към коя група искате да насочите преди всичко вниманието си, дали към групата от ученици, които не са в състояние прилежно да четат или пишат, да смятат или да учат география и пеене. След това помислете, как да се отнасяте към тях в класа, за да се разрешат възникналите проблеми и да се постигнат определените цели.

Няколко участника в семинара правят изложения по този въпрос.

Р.Щ.: Нещата, които се застъпват тук, отчасти могат да се отнесат към една обща ненадареност. Но биха могли да се отнесат и към една специфична ненадареност. Има възпитаници, които може би са изключително добре надарени да четат и да пишат, но когато дойде времето за смятане те се проявяват неспособни за него. Има и деца, на които им върви смятането, но в момента, в който се наложи да преценяват, разсъждават, когато се наложи правилно да схващат естествените науки, нищо повече не се получава. Има такива деца, които не искат да се занимават с история. Тези специфични ненадарености са важни и трябва добре да се съблюдават.

Може би трябва да се съобразите със следното: Когато забележите, че детето от самото начало не проявява способности към четене и писане, то във всеки случай ще постъпите добре, ако влезете във връзка с родителите и да ги помолите да дават на детето възможно по-малко храна с яйца и брашно. Останалото по принцип може да не се променя. Ако ро-

дителите са склонни да ограничат за известно време храната на детето, могат да му се предлагат по-малко месо и повече зеленчуци. Ще се забележи, че чрез тази диета детето ще покаже съществено повишаване на способностите си. Това трябва да се използва. Детето трябва да се занимава особено усилено в началото, т.е. когато почва да променя диетата си.

Ако се забележи, че само тази диета не е от особена полза, тогава трябва да се опита в продължение на един много кратък срок - бих казал за 8 дни след като сте влезли във връзка с родителите, до завършване на сутрешните часове, когато се чете и пише, да не се дава на детето да яде, а да се остави да учи на празен стомах или да хапне съвсем малко. Тази процедура не трябва да продължава твърде дълго, а да се сменя с нормално хранене. Повторете тази диета няколко пъти за една учебна година и ще видите, че способностите на едно малко дете - става дума за първите класове - се променят. Моля Ви да спазвате това.

Лъ обаче искам да запомните, че безсмисления начин на хранене през първите детски години, до който прибегват някои родители, особено при флегматични и сангвинични деца, допринася много за понижаването на способностите. Течното прехранване на децата, тъпченето им с храна от яйца и брашно е нещо, което ги прави през първите училищни години невесели и неспособни да учат.

Зададен е въпросът как стоят нещата с какаото.

Р.Щ.: Защо изобщо децата трябва да пият какао? Съвсем не е необходимо, ако не се нуждае от какао, за да регулира храносмилането си. При деца, които имат много бързо храносмилане е по-добре да се използва какао отколкото други лекарства; но ако това не е необходимо, детето изобщо не се нуждае от такива неща. Днес децата получават много неща, които не са ваши за тях.

Могат да се направят значими наблюдения. Когато през 80-те години бях възпитател имаше едно малко дете; то не беше възпитавано от мен, аз бях при големите. То беше едно мило дете, с добри хрумвания. То можеше да стане способен ученик. Аз често ставах свидетел колко остроумно и даровито беше то. Момчето беше още малко, не беше стигнало втори клас, когато веднъж на масата каза следното. Имаше две малки кюфтенца и нали беше остроумен, когато му се каза: "Ханс, сега вече ти имаш две кюфтенца", той отговори: "И веднага ще последва третото."

След това с удоволствие започваше да ругае. Аз не намирам, че е вредно, ако детето на тази възраст ругае. По-късно това отшумява. Веднъж когато дойдох до вратата - тогава момченцето беше малко по-голяма - то се изправи. Не му хрумна достатъчно силна ругатня и каза: "Идват две магарета!"

Но момчето беше бледо, имаше лош апетит и беше доста слабо. По съвет на един иначе отличен лекар, детето получаваше на всяко хранене по една малка чашка червено вино. Аз не носех отговорност, нито пък имах влияние върху този особен хигиенен възпитателен метод, но се притеснявах. След това видях този човек отново когато той беше на 32-33 години - един страшно нервен човек. Да, този неспокоен човек, който на тридесет години вече беше съвсем нервен, доказваше колко трагични се оказаха малките чашки червено вино по време на ядене. Той беше способно дете, за да може да извика: "Идват две магарета". "Бил е нахален" - извиква госпожа Щайнер.

Р.Щ.: Не става въпрос за нахалство. Удивително е. Той не намира достатъчно силна обида и извиква на помощ числата. Това е изключително голяма дарба. Но той стана слаб ученик и не искаше да учи прилежно. Чрез този възпитателен метод с вяното още на 7 години той беше напълно провален.

В началото на днешното обсъждане исках да Ви покажа, че при едно дарование не е без значение организираната диета на детето. Вие трябва да внимавате да не страда храносмилателната система на детето. Затова, когато има проблеми със способностите на детето, Вие по някакъв начин тактично трябва да се осведомите от родителите, дали неговата храносмилателна дейност е в ред. Опитайте да въздействувате за това, тя да бъде регулирана.

Т. говори за децата, които нямат дарба за смятане.

Р.Щ.: Когато откриете особено слаби способности за смятане, ще бъде добре, ако направите следното: другите деца имат седмично два часа гимнастика, това означава един час евритмия и един час гимнастика. Вие трябва да се погрижите, тези деца да повишават своите способности именно чрез гимнастиката и евритмията.

Оставете ги най-напред да правят упражнения с пръчката е в ръката: напред 1,2,3; назад 1,2,3,4, Значи детето трябва непрекъснато да движи пръчката напред и назад. То трябва да внимава при 3 да я принесе назад. След това същото трябва да се направи с ходене: 3 крачки напред, 5 назад; 3 напред, 4 назад; 5 крачки напред, 3 назад и т.н. Опитайте се да вмъкнете числата в гимнастиката на детето и в евритмичните му движения, така че то да е принудено, движейки се да брои. Вие ще видите, че то постига успех. Аз съм повтарял това при ученици.

Аз Ви питам сега: Защо се постига успех? Според това, което вече сте учили, могат да се направят предположения.

Т.: Движенията при евритмията трябва да бъдат добро средство при обучението по геометрия.

Р.Щ.: Аз обаче нямах предвид обучението по геометрия. Това, което говоря се отнася до смятането, тъй като в основата на смятането лежи осъзнатото собствено движение, смисълът на движението. Когато се задействува по този начин, се влияе възпламеняващо върху способностите. Изважда се нещо от подсъзнателното, което при едно такова дете не е искало да излезе. Въобще чрез двигателните упражнения се стимулират липсващите способности по смятане и геометрия. За геометрията може да се направи много чрез евритмията. Също и чрез упражнения с пръчка.

Н.: При трудности с изговарянето трябва да се помисли за връзката между говора и музиката.

Р.Щ.: Повечето случаи на лошо изговаряне се дължат на лош слух.

Н.: При обучението по география сангвиничният ученик не се справя добре, той има неясни представи. Тук ще Ви препоръчам обучение по рисуване, мотиви от картата на страната.

Р.Щ.: Когато обучението по география се организира наистина нагледно, когато страните, разделянето им на области, разпределянето на подземните богатства се показват чрез графични изображения и по този начин обучението е нагледно, трудно се наблюдава всеобщо неразбиране от страна на учениците.

За да оживите още повече обучението по география, може да опитате най-напред да опишете страната, след това да я нарисувате, рисувайте я на дъската, нанесете реките, планините, разпределението на растителността, на горите и долините, а след това направете заедно с учениците едно описание. Тогава ще видите, че неспособните по география ученици са много малко, че географията може да се използва за раздвижването, оживяването на учениците и за стимулирането на другите им способности. Веднага се забелязва, как интересно направеното обучение по география пробужда други способности на учениците.

Г.: Аз мисля за I-III клас. При мързел бих походил със строгост и бих опитал да пробудя честолюбието. Понякога на детето трябва да се дава да разбере, че евентуално може да повтаря класа. Тогава трябва да се събуди усърдието и честолюбието.

Р.Щ.: Не бих Ви препоръчал да разчитате толкова на честолюбието. То не трябва много да бъде пробуждано. През първите учебни години тези неща, които Вие предлагате, могат добре да се използват, но без да се набляга на честолюбието, в противен случай по-късно отново ще трябва да превъзпитавате това честолюбие. Отново ще повтора, това, което трябва да се съблюдава са диетата и храненето.

Може би работещите по тези проблеми трябва да обърнат внимание на това, че има много деца, които по-късно в живота нямат усет към пра-

вилното възприемане на природните обекти. Учителят може да бъде доведен до отчаяние от някои възпитаници, които никога не могат да различат, кой от минералите е малахит или смарагд; те изобщо не успяват да възприемат природните обекти и след това отново да ги разпознаят. Подобни случаи има и при растенията, дори и при животните. Моля Би да имате това предвид.

А.: При най-малките по смятане има изоставащи групи. Най-добре е да онагледявам всичко с пръсти, парченца хартия, топчета или копчета. Може също да се проведе т.нар. групово обучение; без децата да знаят, те се разделят на две групи, способни и слаби ученици. Със слабите ще се занимаваме по-специално, за да не изостават покрай тях и способните.

Р.Щ.: В такъв случай Нютон, Хелмхолц, Майер винаги щяха да седят между слабите.

А.: Това не вреди.

Р.Щ.: Определено не вреди. Дори Шилер би седял между слабите. Според свидетелството на Роберт Хамерлинг той е имал почти по всичко добри бележки, но не и по немско съчинение. Там оценките му били по-ниски от нормалното.

Сега госпожица Ф. ще ни каже как би могла да помогне евритмията при опърничавите деца. Евритмията също трябва да научи на нещо опърничавите деца.

Ф.: Аз мислех, че меланхолични деца ще имат много по-малък интерес към ритмичните упражнения, към тактуването, т.е. към всички упражнения, свързани с необходимостта на човешката същност. С по-голямо удоволствие те се вгълбяват в себе си и лесно се изморяват при физически занимания. Сигурно би могло когато другите правят упражнения, тези деца да ги съпровождат с песен или да казват в такт някакво стихотворение. Така ще бъдат въввлечени в ритъма без физическо напрежение. Възможно е също децата да отказват тези упражнения, защото в тях е заложена тенденцията никога да не навлизат напълно в нещата, а да задържат в себе си част от своята същност. Тогава би трябвало да се освободят, да скачат в ритъм, за да се ангажират изцяло. В същото време те са обективни.

Учителят никога не трябва да има чувството, че детето по можело нещо. Трябва да се мисли, че цялата пълна евритмия се намира в детето. Собствената сигурност трябва да се предаде на детето.

Р.Щ.: Всичко това е много добре. Бих ли препоръчал още при деца, които не искат да участвуват в евритмията, да предизвикате удоволствието им от нея като не ги оставяте само да наблюдават евритмизирането на останалите отстрани, но и да се опитате да направите снимки на различ-

ните движения. Те би трябвало да се опростят, за да могат децата да получат нагледна представа от евритмичните форми и движения, които прави човек. Тези снимки се запечатват дълбоко в паметта и въздействуват възпламеняващо върху евритмичните способности. Затова бях помолил госпожица В. да направи такива снимки, които представят простите схематични форми на движението, които въздействуват върху художественото възприятие. Те бяха могли да се използват, за да се разкрие на детето красотата на линията. Тогава ще откриете нещо, което е изключително интересно от психологическа гледна точка: детето възприема красотата на линията, която само изпълнява в евритмията, без да кокетира и да бъде суетно. Ако то обръща внимание на това, което прави лесно ще стане суетно и ще го отбягва по време на евритмия. Затова при евритмия трябва да се търси едно съчетаване със съзерцаването на евритмичната линия, което да може да се използва за издигане на самочувствието, без да се пробужда суета и кокетство,

М.: разказа как би обяснил на децата динамото. Той би се старал да наблегне навсякъде, където е възможно, на основния феномен.

Р.Щ.: Това е много важен принцип, който може да се използва и по останалите предмети. Това е добър принцип на обучение, подходящ за всички ученици при обучението по физика. Но какво да се прави със слабите ученици? Тъй като по физика и при такъв подход ще имате проблеми със слабите ученици, особено с момичетата.

О.: Тъй като храненето играе важна роля бих помолил г-н д-р Щайнер да ни каже още нещо за въздействието на различните храни върху тялото.

Р.Щ.: Отчасти Ви казах нещо и по-рано, отчасти Вие бихте открили нещо на различни места от моите лекции. Днес бих могъл да Ви кажа всички подробности в тази насока. Особено трябва да избягвате на децата да се предлагат такива неща като чай и кафе.

Чаят въздействува така, че мислите да не могат да се съберат, да бягат от главата. Затова чаят е подходящ за дипломатите, които винаги трябва да дърдорят нещо и не искат мисълта им логично да произтича от предходната. Избягвайте чрез употребата на чай да давате възможност на децата за такова бягство на мисълта.

Кафето също не е добро за децата, защото от него те стават педантични. Кафето е обичайно за журналистите, за да могат да излагат мислите си последователно. Това не трябва да се култивира у децата. В процеса на развитие на мисленето това качество трябва да се развие по естествен път. Кафето и чаят са от нещата, които трябва да се избягват.

Важно за децата е всичко зелено от растенията, също и млякото. Възможно по-малко тъмно месо; трябва да се дава само светло месо.

Д.: Когато детето схваща трудно, с него трябва повече да се работи и да се провери дали се справя с другите предмети. Когато се работи твърдо много със слабите ученици, би възникнал проблемът, че в това време другите деца няма да бъдат ангажирани.

Р.Щ.: Моля Ви да не надценявате това, което другите деца губят, когато работите с възприемащите по-трудно. По принцип не се губи толкова много, ако способните деца внимават върху това, върху което се набляга за по-слабите. Намери ли се правилния подход за представяне на нещата на по-слабите деца, в някаква степен се въздействува и върху способните.

В.: При липса на интерес бих си помогнал с художествени въздействия. При липса на способност да се запомнят камъните, ми е известен случай, в който това е свързано с трудности да се запомнят формите изобщо. Такива деца не запомнят и мелодии.

Р.Щ.: Вие сте открил трудностите с тези деца, които нямат възприемане и възможност за запомняне по отношение на формите. Но трябва да се направи разлика, форми, които са свързани с органичното и форми, които са свързани с минералите, паралелни на които са наистина мелодичните форми. Тук става дума за една съвсем радикална грешка, една голяма грешка в развитието на човека и трябва да се мисли за основното тълкуване на тази грешка.

За запомнянето на органичните природни форми, на животински и растителни форми, ще спомогнете много, ако опитате да скицирате в рисунка характерните особености. Ако при растителните и животински форми оставите децата да запомнят карикатурата - направена с вкус - по този заобиколен път те ще могат да запомнят и останалото. Така би могла да се запомни една мишка.

Има и друга възможност за възприемането на формите. Дайте възможност на детето онова, което не може да запомни отвън, да запомни отвътре. Например, детето не може да разбере един паралепипед, тяло ограничено от шест страни. То не може да запомни. Кажете му: "Представи си, че си едно съвсем мъничко джудже, което е влязло там. Ти стоиш там като в стая." Оставете го да възприеме отвътре онова, което не може да разбере отвън. То може това, Но тези неща трябва често да се повтарят с детето.

При форми, подобни на минералите, това може да се постигне относително лесно. Вече става по-сложно когато се касае за възприемането на цветовете или други качества на минерала. Тогава накарайте детето да си представи малкото като нещо голямо. Т.е. то трябва често да си представя някакъв малък жълт кристал като огромно кристално тяло.

Но когато става дума за музика въпросът става по-сложен.

В случай, че нищо не се е получило чрез подобряването на пространственото възприемане на формите и искате да се възприеме карикатуризирано, може да постигнете нещо само тогава, когато много уголемите интервалите, оставите тоновете дълго да въздействуват и чрез увеличаване на отношенията между тоновете във времето представите мелодията като едно голямо, силно въздействие. Така можете да постигнете нещо. В противен случай няма да можете нищо да подобрите.

Моля Ви, за утре да разгледате следните въпроси:

I: Как може да се представят висшите растения, подобно на това, което вече Ви показах за животните, медузата, мишката, човека?

II: Как мога да вмъкна в този урок мъхове, гъби, лишеи?

Растенията искам да разгледате от същата гледна точка, която Ви предложих вчера, моля Ви помислете върху това. Не става дума за нагледно обучение, а за обучение след девет годишна възраст, когато започва природознанието.

ДЕВЕТИ СЕМИНАР

Щутгарт, 30.08. 1919 г.

Фонетично упражнение:

Р.Щ.: В този случай Вие имате: Първо едно кратко изречение, след това изречение, което обаче се прекъсва от друго, вмъкнато изречение. Трябва да се обърне внимание на интонацията и на думите, върху които пада ударението.

Следват скоропоговорки:

Р.Щ.: Сега стигнахме до днешната сложна задача.

Вчера Ви помолих да помислите за тава, как ще проведете един урок за висшите и низши растения като давате на децата примери, подобни на тези, които Ви показах за медузата, мишката, коня и човека. Предварително искам само да Ви кажа, че целесъобразно в обучението е преди разглеждането на животните да се занимаете с естественото развитие на растенията. Това ще Ви се отдаде, ако се постараете да дадете примери, при които едно или друго растение се характеризира в часа по ботаника. Сигурно ще бъде добре, ако най-напред попитаме: Кой вече е преподавал ботаника? Той може да започне пръв. След това биха могли да се изкажат и останалите.

Т.: растенията имат природен стремеж към слънцето. Цветовете се обръщат към слънцето, дори когато то още не е изгряло.

По време на урока обърнете внимание на разликата между съзнателния живот на животните и човека и чистия стремеж на растението към слънцето. След това се изяснява на детето понятието за съществуването на растението между слънце и земя. При всяка възможност да се говори за

връзката на растението със заобикалящата го среда, особено за противоположността между растение и човек, между растение и животно. Да се обсъди вдишването и издишването при растенията. Да се накара детето да почувства, че онова, което със силата на слънцето растението отново изгражда от "разваления" въздух, след това служи за храна на човека. Когато се обсъжда зависимостта на човека от храната, може да се докаже значението на една добра реколта и т.н. Относно растителния процес: Всяко растение, дори листото, расте от основата, а не от върха. Растителният процес е скрит.

Р.Щ.: Какво означава това, че едно листо расте само от основата? При ноктите на хората е същото. А ако вземете нещо друго от човека, кожата, повърхността на ръката и други вътрешни части, при тях е също така. В какво тогава се състои растежът?

Т.: Вероятно в изместването на мъртвото от живото.

Р.Щ.: Да, така е. Всеки растеж е едно излизане на живото отвътре и измиращ и постепенно отделяне на външното. Затова отвън никога нищо на може да израсте. Субстанцията трябва винаги да напират отвътре навън и да се откъсва на повърхността. Това е всевалидният закон на растежа, това е връзката на растежа с материята.

Т.: Това, което става с листото, за да умре то когато изгуби слънцето е до известна степен жертва и се наблюдава и при цветовете. Те умират когато са оплодени. Остава само скритият във вътрешността живот, който продължава да се развива. При нисшите растения трябва да се обърне вниманието върху това, че има растения като например гъбите, които са сходни със семената на по-висшите растения, че други низши растения имат прилика с листата на висшите растения.

Р.Щ.: Вие казахте и хубави неща, но би могло да се желае в хода на едно такова представяне да запознаете учениците и с частите на растението. Нужно е да говорите непрекъснато за частите на растението, за листо, цвят и т.н. Би било добре ученикът да бъде запознат с определени части на растението според принципа на човека? Например коренът с главата и т.н.

Р.Щ.: Вие трябва да разглеждате растенията в самата природа, слънце, земя и т.н., трябва да ги оставите във връзка със света. Тогава, ако правилно сте разработили урока, той ще срещне определено разбиране от децата.

Р.Щ.: описва как могат да се сравняват растението и човека, например дървото и човека: Трупа = стъбло; крайници = клони; глава = корен. Когато ние се храним, храната при човека преминава отгоре надолу; при дървото отдолу нагоре. Различия: човекът и животното могат да се движат свободно, могат да изпитват радост и страдание, растението не мо-

же. Всеки растителен вид съответствува външно на някое качество от човешкия характер, дъб = гордост и т.н., мъховете и лишейте са скромни.

Р.Щ.: Отново беше казано много, но разбира се все още не беше направен опит да се доближи самото растение, чрез неговите форми до детето. Какво би било, ако например направите следното. Попитайте: Никога ли не сте се разделяли през лятото? Не сте ли виждали по полето такива цветя, от които като духне вятър се разлитат части. Те имат малки ветрилца, които излитат. Тези цветя сте ги виждали и по-рано, преди да започне лятото. Тогава те изглеждат така, все едно отгоре са само жълтите листовидни образувания. А още по-рано, през пролетта, бяха само зелените листа, които са остро нарязани.

Това, което ние наблюдаваме през трите различни сезона е все едно и също растение, само че първо това е преди всичко зелено листо, след това е преди всичко цвят, а след това плод. Защото това, което лети наоколо са плодовете. Цялото е глухарче. Първо се появяват листата, зелените, след това се показват цветовете и после плодовете.

Как става всичко това? Как глухарчето, което вие познавате, веднъж се появява със зелени листа, след това с цветове и после с плодове?

Това става така: Когато зелените листа израстват от земята не е още толкова топло. Тогава топлината не въздейства толкова силно. Но какво има около зелените листа? Вие го знаете. Това е нещо, което вие усещате само когато духа вятър, но то е винаги около вас: въздухът. Вие знаете, вече сме говорили за това. Въздухът изважда зелените листа и покъсно, когато той стане по-топъл, листата вече не остават листа, а по-горните листа се превръщат в цветове. Но топлината не отива направо в растението, а отива в земята и след това обратно. Вие бяхте тук, когато имаше парче ламарина. Забелязахте, че ламарината първо поема топлината от слънцето и след, това я излъчва обратно. Това прави всеки предмет. Топлината прави така: когато тя още се излъчва надолу, когато земята още не е станала толкова топла, се образува цвета. А когато топлината се излъчва обратно от земята към растението, чак тогава се образува плода. Затова плодът трябва да чака до есента."

След като направите това, вмъкнете органите, но по същото време, когато изяснявате отношението между въздух и топлина. Тогава може да продължите обясненията и по този начин да опитате да допълните размислите за връзката на растенията с външните елементи. Така ще постигнете следното - ще свържете морфологичното с външния свят. Опитайте да го направите.

Д.: говори за обучението по ботаника.

Р.Щ. : Беше казано чудесно, но трябва да се работи върху това, децата да получат поглед върху растенията: първо нисшите, след това средните, след това висшите. Не е лесно да се направи преглед на растенията, но това може да бъде от значение за обучението.

Няколко учители правят по-дълги изложения. Някой казва: "коренът служи за храненето на растението".

Р.Щ. : Думата "служи" трябва да се избягва. Коренът не служи за храненето, а той е свързан с водата в почвата, със соковете, докато листата се развиват на въздух. Но това, което растението изсмуква от земята не е основната храна на растението, тя е въглерода, който растението получава отгоре, от въздуха. Растението взима храната отгоре.

Децата няма да възприемат директно идеите на метаморфозата, а връзката между вода и корен, въздух и листа, топлина и листа.

Не е добре твърде рано да се разглежда оплождане при растенията, във всеки случай не във възрастта, когато се започва да се учи ботаника. Причината не е в това, че детето няма да разбере процеса на оплождане. Той би могъл да се опише, но детето няма вътрешно разбиране за това.

Процесът на оплождане при растенията не е нещо толкова особено забележително, колкото се възприема в днешното абстрактно природонаучно време. Прочетете хубавите съчинения на Гьоте от 20-те години на 19 век, където той е писал "опрашването", където защитава метаморфозата от същинския процес на оплождане и където се обявява срещу това, че хората го считат за толкова важно и определят полето като едно постоянно брачно легло. Гьоте се противопоставя на поставянето на преден план на процеса на оплождане на растенията. Метаморфозата е много по-важна от процеса на оплождане. Ако и днес не може да се сподели вярата на Гьоте, че оплождането е нещо допълнително и растението расте чрез метаморфоза, чрез самото себе си, ако и днес според напредналата наука, процеса на оплождане, се разглежда като важен, то е възможно, че ние нямаме право да обръщаме нещата така, както правим днес. Ние трябва да оставим този процес на по-заден план и на това място трябва да поставим отношението на растението към околния свят. Много по-важно а да определим как въздействат на растението въздух и топлина, светлина и вода, отколкото този абстрактен процес на оплождане, който днес излезе на преден план. Искам да следвате насоката. Търсете правилната методика, правилния подход към растенията.

Обръщам вниманието Ви върху това, че Вие лесно можете да попитате: Какво е сходството между животното и човек? Вие ще откриете различни възгледи. Но външния сравнителен метод ще откаже скоро, ако се търси според сходството на растението с човек. Но може също да се попита: Не търсим ли в грешна посока, ако търсим такива сравнения?

Следва това, от което трябваше да започна, това, което господин Р. за-
сегна, но ние не го довършихме.

Сега можем да изходим от нещо, което Вие знаете, но не можете да да-
дете на детето в детска възраст. Но до следващата ни среща можете да
помислите върху това, как с достъпни за детето думи може да се предаде
това, което теоретично Вие знаете много добре.

Ние не можем да сравняваме човек, такъв какъвто го виждаме, непосред-
ствено с растението, но има някои сходства. Вчера се опитах да на-
рисувам човешкото тяло като един вид недовършена сфера. Това което
би се получило ако се затвори сферата, е именно определеното сходство
с растението във взаимоотношенията с човек. Да, би могло да се про-
дължи нататък и да се каже: Да вземем следните сетива - зрителни, за
топлина, за вкус, обоняние, извинете за сравнението. Вие трябва да го
преобразувате по детски, така бихте получили растителни форми. Прос-
то ако вмъкнете в човека този материал, бихте получили растителни фо-
рми. Растителният свят в определен смисъл е един вид негатив на чове-
ка: това е допълнението.

С други думи: Когато заспите душевното излиза от тялото; когато се съ-
будите, Вашето душевно, "аз"-ът се връща обратно в тялото. С тялото,
което остава да лежи в леглото, не можете добре да сравнявате расти-
телния свят. Но можете да сравнявате растителния свят с душата, която
напуска и се връща. Вие може спокойно да се запитате, когато вървите
през поля и ливади и гледате греещите със своите цветове растения: какъ-
къв е темперамента, който произлиза оттук? Огнен! - Вие можете да
сравните по напирашите сили, които идват към Вас от цветовете, с ду-
шевните свойства, или Вие вървите през гората и виждате гъби и се пи-
тате: Какъв темперамент произлиза оттук? Защо те не са на слънце? Те-
зи гъби са флегматиците.

Когато преминем през душевното, навсякъде откриваме сходни моменти
с растителния свят. Опитайте само да ги развиете. Докато животинския
свят трябва повече да го сравнявате с телесното у човека, то растителния
свят трябва да го сравнявате само с душевното, с това което "изпълва"
формата, по-точно това, което го изпълва, връщащата се душа, когато
сутрин се събужда. Растителният свят допълва човека, както го допълва
неговата душа. Допълним ли формите, ще получим растителни форми.
Растителният свят се отнася към човека така, както Ви казах сега и Вие
трябва да опитате да изясните на децата как корените са свързани пове-
че с човешките мисли, цветовете - повече с човешките чувстващи емоци-
ите.

Сега работете върху това, изхождайки от разсъжденията за душевното,
да намерите характерното в различни растения. Характеризирайте – рас-

тенията, някои имат изразен плод: гъбите и т.н., друга - изразени листа: папрати, низши растения; но също имат силни листа. Тези органи са се образували по различен начин. Кактусът е кактус, защото листата му буйно растат, цветовете и плодовете му са нещо към тези растящи листа. Опитайте да преведете идеите, които Ви изясних на езика на децата. Напрегнете фантазията си и за следващия път трябва да можете да описвате растителния свят съвсем живо.

Разгледайте различните области на земята, топла зона, умерена зона, студена зона в такава връзка с развитието на растението, каквото значение имат различните сетивни области за човешката душа. Опитайте да изясните как една цяла група растения може да се сравни със света на тоновете, които човек възприема с душата си, как друга група може да се сравни със света на светлината и т.н.

След това ще обогатите мислите си, като очертаете разликата между едногодишни и многогодишни растения, между западни, средноевропейски, източноевропейски растителен свят. Обогатете и с това, че през лятото цялата земя спи, а през зимата е будна.

Виждате ли, ако постъпите така ще пробудите съзнанието на детето за духовното.

Как въздейства земята върху растението? Земята въздейства върху растението, както човешкото тяло действа върху душата. Навсякъде растителния свят е обратното на човек, така че когато стигнете до растителния свят, до човешкото тяло и земята - сами ще направите извода - трябва да се сравняват. Аз искам да дам само указания, за да можете за следващия път да откриете още неща. Тогава ще видите, че правите добро на децата, ако не им давате външни, а вътрешни сравнения.

ДЕСЕТИ СЕМИНАР

Штутгарт, 1. 9. 1919 г.

Фонетично упражнение:

Р. Щ. : " " трябва да се изговаря по-подвижно.

Един текст, при който трябва да се обърне внимание отчасти на формата, отчасти на съдържанието: От "Предсмъртни песни" на Кристиан Форгенщерн

МОЛИТВА

Сърничката се молят на нощта,
Внимавай!
Осем и половина!
Девет и половина!
Десет и половина!

Единадесет и половина!
Дванадесет!
Сърничките се молят на нощта,
Внимавай!
Та сгъват малките; пръстчета,
сърничките.

Р. Щ.: Сега ще продължим нашата наблюдения над растителния свят.

Следват изказвания на някои курсисти.

Р.Щ. прави многократни бележки между тях; По-късно ще има и такива ученици, които ще изучават растителния свят повече по научните понятия мъхове, лишеи, водорасли и др. Това систематично изучаване на научната основа понякога са прилага в училище. Но всеки човек, който изучава растенията на научна основа, трябва първо да ги изучава така, както ги описваме ние, чрез сравнение, с човешката душа. Никой не трябва да учи първо научната ботаника. По-късно той може да стигне до научната система на растенията. Има разлика дали първо се опитваме да описваме растенията, а след това да се доближим научно към тях или обратното. Не е добре за човек, ако не е получил предварително такива понятия, каквито ние се опитахме да представим сега. Той трябва да извлече от душата, от съзнанието такива общи човешки растителни понятия,когато достигне до научната систематизация.

Растителният свят е видимия душевен свят на земята. Карамфилът е кокетен. Слънчогледът е истински груб. Слънчогледите обичат грубо да блестят. Истински големите листа на растенията биха означавали: не си готов с нищо, домогваш се трудно до всичко, не си сръчен. Мисли се, той, е готов, но той все още на е свършил - трябва да се търси душевното в растителните форми.

Когато приближава лятото, още когато приближава пролетта, над земята се разстила дрямка. Тя става все по-силна и силна; това е само пространствено разпространение. Когато растението се развива най-силно, спи най-много. А през есента дрямката отминава, тогава растенията вече ги няма, а дрямката не се шири над земята. При човека чувства, страданията, афектите продължават и в съня, но там те ще изглеждат като растенията. Това, което а невидимо в човешката душа, скритите особености на човека, кокетството става видимо при растенията. При будния човек ние не виждаме, това, но при спящия човек може да се наблюдава по-ясно. Кокотката: тя изглежда, като карамфил. Когато видите един скучен човек, той изглежда така, все едно от тялото му излизат огромни листа.

Ако се приеме идеята, че земята спи, трябва да са продължи по-нататък. Трябва да са установи: растителният свят се развива през лятото. Земята

спи през лятото, през зимата е будна. Растителният свят е душата на земята. При човек душевният живот спира, когато спи; при земята той започва точно, когато тя заспи. Душевното не се изразява при спящия човек. Как детето ще се преведе през тези трудности?

Един курсист смята, че растенията са като сънищата на земята.

Р.Щ.: Но растителният свят на лятото не е сънят на земята спи през лятото. Сън можете да наречете само това, което представлява растителния свят през пролетта и есента. Само в началото през март, когато е още зелена или по времето, когато под шумата можете да сравнявате теменужката със сън, а не когато цъфти. Опитайте от тук да направите прехода към истинското възприемане, на растенията.

Вие трябва например да започнете с децата така: "Вижте например лютичето, едно растение, което можем да изровим от земята, което отдолу има корени, на което се развиват стебло, листа, цветове, а след това тичинки, плодници, от които се появява плодът". Такова растение се показва на детето.

След това на детето се показва едно дърво и се казва: "Погледни, представи си до растението това дърво. Как е при него? Долу то също има корен, но стebelата се различават. След това се разпростират клоните; и на клоните; все едно се развиват растенията. Защото там има много листа и цветове; тогава растат малки растения. Ако искаме можем, да разглеждаме, ливадата така. По цялата ливада, например растат жълти лютичета. Тя е покрита с отделните; цветя, чиито корени са в земята и които растат по цялата ливада. При дървото все едно, че ливадата се е вдигнала нагоре и по нея, растат много цветове. Самото стебло е къс земя. Дървото е същото, като ливадата, върху която растат растенията.

След това от дървото преминаваме към глухарчето иди лайката. В земята има нещо кореновидно; от него израства нещо като стълбце, листа. Но горе има кошничва от цветове, едно до друго стоят малки цветчета. Сега ние имаме: дървото, сенникоцветните и обикновеното растения, стebленото растение. При дървото е така, все едно, че растенията растат там горе. При сенникоцветните цветът е горе, но тук няма листа на цветовете, това са безбройни, напълно развити цветя.

Покажете на детето лютиче, как се разпростират неговите коренчета, неговите пет жълти листчета на цвета във вид, на реснички. След това му покажете дървото, как върху него се развива растителността; после сенникоцветните, после гъба, папрат, не съвсем научно, а така, че детето да опознае най-общо формата. Кажете на детето: "Какво мислиш, защо гъбата е останала гъба? Защо дървото е станало дърво? -Нека да сравним гъбата с дървото. Каква е разликата? Не е ли все едно, че земята е изльчила своята сила в дървото, във външното пространство, на височината

да се развият там отвън цветовете и плодовете. А в гъбата това, което иначе избива над земята се е запазило във вътрешността и само най-горното представлява гъбата. При гъбата дървото е под земята, то е само в силата. Гъбата е това, което е иначе външно дървото. Ако по земята се разпространят много, много гъби, ще бъде както едно дърво под земята. Ако видим едно дърво е все; едно, че земята се е обърнала и е изнесла своята вътрешност навън."

Сега Вие се доближавате до истинската същност на нещата: "Когато гъбите, растат, земята взема нещо, което е изнесла навън, когато са расли дърветата. Когато земята остави гъбите да растат, тя запазва в себе си силата на израслите дървета. Когато обаче земята остави да растат дървета, тя връща растящата сила на дървото навън. Това, което в действителност е целостта на растителния живот.

По този начин Вие получавате онова, което е истинския душевен живот на земята, отразен в растенията, мъхове, лишеи, гъби разпространяват под земята всичко онова, което им липсва, остава само етерната субстанция, не физическата. Когато това етерно растение излезе над земята, тогава то ще образува това, което избуява чрез действието на всички външни сили, това което са гъби, мъхове, лишеи. Под една площ с мъхове или гъби има нещо като гигантско дърво и ако земята не можа да погълне това долу, не можа да го задържи, при себе си, то то пробива навън.

Дървото е частица от самата земя, стебло и клони. Навън се издига само това, което при гъбите и лишеите още е отдолу. Така че промъквайки се надолу в земята би променило всичко, ако се остави да потъне от листата и цветовете биха се получили мъхове, лишеи, гъби и за него би настъпила зима. Само ще избегне зимата. Ако аз обаче бих могъл, да извлека от земята гъба или лишей, така че онова, което е от долу като етерна субстанция да излезе на въздух, то бих извлякъл цяло дърво, и това, което са били гъби навън биха станали цветове и ще изглеждат като дървета. А едногодишните растения са вътре по средата. Сенникоцветни, само под една форма, е онова което се получава след това. Ако сенникоцветните отидат надолу биха се развили предимно отделни цветове, сенникоцветните, са нещо, което би могло да се нарече бързо израсло дърво.

Така и в земята може да живее едно желание. Земята има потребност да остави желанието да потене а съня. Това тя прави през лятото и желанието се изкачва като растение. Чак отгоре то става видимо като водна лилия. Долу под земята то живее като желание, горе става.

Растителният свят е превърналия се във видим душевен свят на земята и оттам се сравнява с душата на човек. Но не трябва просто да се сравнява, а да се възприемат истинските форми на растенията. Само от общото сравнение можа да се стигне до отделното растение.

Един тих сън сравнете с обикновените растения, едно пробуждане по време на съня с гъбите - там, където има много гъби, има едно място, където земята се събужда през лятото от един дълбок, здрав сън - с дърветата. От тук ще видите, че земята не спи като човек, а на различни места спи повече, повече е будна, повече спи, повече е будна. Както и човек, на когото очите или другите сетива същевременно спят, бодрстват и сънуват.

Задачата за утре?

Направете списък и напишете: в ляво човешките душевни особености, от мислите до душевните афекти, радостни и нерадостни чувства, активни афекти, гняв, тъга и т.н. до волята. С плана на човешкия душевен свят могат да бъдат сравнени определени растителни форми.

В дясно впишете съответните растителни видове, така че отгоре да са растенията на мисълта, долу - растенията на волята, а по средата - всички останали.

Р.Щ. дава още нагледно обяснение на Питагоровата теорема и посочва една статия на д-р Ернст Мюлер "Анали на натурфилософите": "Забележка към една теоретично-познавателна основа на Питагоровата теорема".

Р.Щ.: Цялото трябва да се изреже от картон, едва тогава ще бъде нагледно.

ЕДИНАДЕСЕТИ СЕМИНАР

Щутгарт, 02. 09. 1919 г.

Р.Щ.: Фонетично упражнение, което правим тук цели да направи говорните органи по-еластични.

Упражнение:

Трябва да се свикне да се казва така, все едно че езикът сам говори. Тези неща са безупречни, ако се казват наизуст.

Р.Щ.: Сега да преминем към нашата задача.

М.: дава списък на душевни настроения и на растения, които им съответствуват.

Р.Щ.: Всички тези неща напомнят на времето на френологията, когато по известен начин се събират човешките душевни качества и след това се търсят издадени по главата места, които се свързват с душевните качества. Но нещата не стоят така, въпреки че човешката глава може да бъде разглеждана като израз на душевното. Може да се каже, че ако някой има силно изпъкнало чело, то той може да бъде философ, докато ако челото му е хлътнало назад и е надарен, може да стане творец. Не може да се каже, че творецът "седи" някъде, но може да се усети какво се крие в едната или другата форма. Става дума за това, че по този начин

се, открива душата: който е по-интелектуален, това проличава на челото му; ако има грижа, това пробягва по челото. Същото е и при това търсене сред растенията. Аз мисля, че не трябва да се търси така повърхностно, трябва да се проникне във същността и да се определят истинските отношения. И се изказа по този въпрос.

Р.Щ. : Ако разглеждаме само сетивата, гледната точка малко се измества. Сетивата се разглеждат дотолкова, доколкото по нещо от тях присъства в нашата душа. Например на зрението ние дължим част от нашите душевни преживявания; на други сетива дължим други преживявания на душата, които, произтичат от тях. По този начин сетивата са във връзка с душевното. Но не важи директно за растенията, че те са сетивата на земята. Те не са такива.

С.: привежда примери от трудовете на Шил Шлегел.

Р.Щ.: Шлегел също сравнява твърде повърхностно. Той се основава на това, което се открива при мистиците, при Якоб Бьоме и др., на т.нар. "сигнатури". Средновековните мистици са познавали определени отношения с душевния свят и оттук са имали и задълбочени медицински становища. Установява се: тази растителна група е свързана с едно душевно, качество например гъбите са в особена връзка с премислянето, с многото размисъл и за това душевно преживяване не се иска много от външния свят, а всичко се извлича отвътре - след това ще се разбере, че това душевно качество има твърде тясна връзка с всички болести, свързани с главоболие. От тук се прави връзка между гъби и главоболие. В зоологията такива сравнения не могат да се правят.

Днес все още няма едно прилежно поддръждане на растенията. Вие трябва да се опитате именно чрез връзките между човешката душевност с растенията да постигнете ред в растителното царство. Ние искаме да има ред в растителния свят.

Най-напред Вие трябва да различите частите на растението: корен, стъбло, листа, цветове, плодове. Растенията са се разделили така, че при някои видове е изразен повече корена, другото е атрофирало. При други са изразени повече листата, при трети цветовете, те са почти само цвят. Нещата трябва да се приемат относително. Ние получаваме едно разделение на растенията, в което търсим кои системи от органи, корени, стъбло, листо и т.н. преобладават, така растенията се различават едно от друго. Когато откриете, че всички цветове съответстват на едно определено душевно качество, ще пречислите и останалите органи към определени душевни качества. Така че е все едно дали насочвате към душевните качества отделни части или целия растителен свят.

Целият растителен свят може да се разглежда като едно единствено растение.

Какво става със спането и бодърстването на земята? Сега земята при нас, спи, но от другата противоположна страна тя се събужда. Тя носи съня на другата страна. Тук, разбира се, взима участие и растителният свят, и това обуславя разликата между растенията. Така съществува възможността чрез пространственото разпределение на сън и бодърствуване на земята, т.е. на лятото и на зимата, да се получи разделяне на растенията. Нашата растителност не е същата като в другото полукълбо. Ние тук ще разгледаме, само спящата и бодърстващата душа, както я познаваме при нас. При растенията всичко е в листата, всичко при тях е преобразено листо.

Един участник, сравнява растителните групи с темпераментите.

Р.Щ.: Прави се грешка, ако непосредствено се свързват темпераментите с растителния свят.

Искам да Ви кажа следното: според учебния план ние започваме да изучаваме растителния свят към единадесетата година на детето.

Ние казваме: "Деца, Вие не винаги сте били толкова големи, колкото сега. Вие сте научили много неща, които по-рано не сте могли. Когато е започвал вашият живот, вие сте били малки и несръчни и не сте могли да ръководите живота си. Тогава, когато сте били още съвсем малки, не сте могли да говорите, не сте могли и да ходите, не сте могли да правите много неща, които сега умеете. Нека да осмислим всичко, да помислим за качествата, които сте притежавали, когато сте били съвсем малки деца. Можете ли да си спомните за тях? Можете ли да си спомните какво сте правили тогава?" "Пита се така и по-нататък, докато всички разберат и кажат "не".

Вие всички не знаете нищо за това, което сте правили когато сте били съвсем малки човечета. Да, мили деца, няма ли у вас още нещо, за което вие не знаете, че сте го правили? Децата мислят. Тогава някой може да отговори: "Как съм спал." - Да, как като малки вие сте лежели в леглото и сте спали, тогава вие спите като съвсем малки, тогава вие спите, лежейки в леглото.

Нека да излезем навън сред природата и да потърсим там нещо, което спи така, както, сте спали вие, когато сте били съвсем малки. Вие разбира се сами не можете да достигнете до това, но тези, които знаят нещо такова, знаят, че всички гъби, които срещнете в гората, спят така здраво, както сте спали вие, когато сте били малчугани. Гъбите са спящи детски души.

Сега идва периода, в който сте се научили да говорите и ходите. От своите малки братя и сестри вие знаете, че първо се учи да се говори и ходи. Първо говоренето и после ходенето или първо ходенето и после говоренето. Това е свойството, което вашите души придобиват, първона-

чално вие не сте го имали. Вие сте научили нещо, след това можете повече, когато вече можете да ходите и говорите. Сега да излезем сред природата и да потърсим нещо, което може повече от гъбите. "Това са водораслите" - сега трябва да разкаже на децата нещо повече за водораслите. "Това са мъхове" - трябва да покаже на децата мъхове. Това, което е във водораслите и мъховете може вече много повече от това, което е в гъбите.

След това показвам на детето папрат и му казвам: "Виж, папратите могат още повече от мъховете. Папратите могат вече толкова много, че може да се каже, че изглеждат така, все едно, че имат листа. Те вече са листовидни. Да, ти не си спомняш какво си правил, когато си се учил да говориш и ходиш. Но когато наблюдаваш своите брат или сестра или други малки деца, ти знаеш, че по-късно те вече не спят толкова много, както в началото. Но идва моментът, от който вие започвате да си спомняте, в който вашата душа се е събудила. Помислете за това! Този момент може да се сравни с папратите. Вие можете да си спомняте за вашия душевен живот все по-добре и по-добре. Ние трябва да си изясним, как сте стигнали до там да кажете "аз". Това е приблизително времето, за което можете да си спомняте. "Аз"-ът едва все по-близо. Първо вие сте казвали "Вилхелм", когато сте имали предвид себе си." Сега оставете децата, да разкажат нещо, което знаят за детството си. След това им кажете: "Виждаш ли наистина по-рано в твоята душа е било така, все едно всичко спи; тогава наистина в душата ти е било нощ. Но тя вече се е събудила. Сега си по-буден, от преди иначе не би: станал умен. Но ти все още и спиш, не всичко в теб се е събудило, много неща още спят. Само една част се е събудила.

Твоите душевни качества на 4 - 5 години се доближават до това, което ще ти покаже сега." Ние трябва да представим на детето някои растения от иглолистните, които са по-завършени от папратите. След това ще кажем на детето: "Виж, в по-късния ти душевен живот, когато си на 6 - 7 години имаш това, което ти трябва, за да можеш да ходиш на училище, всички тези радости, които ти е донесло училището разцъфтяват в душата ти. На него ще му стане ясно като му се покаже растение от семейството на иглолистните: "Виж, те още нямат цветове. Така е било и с твоята душа преди да дойдеш в училище.

Сега, когато си дошъл в училище, в твоята душа влезе нещо, което може да се сравни само с цъфтящото растение. Първоначално, на 8 - 9 години, ти беше научил малко. Сега ти си вече съвсем разумно същество, вече си единадесет годишен, вече си научил много.

Вижте, аз ще ви покажа растение с листа, чиито жилки са разположени надлъжно /фиг.1/. А тук ви показвам растение, което има по-сложни листа, с мрежовидно разположени жилки /фиг.2/.

Цветовете на двата вида растения се различават. На второто цветовете, са по-сложни и всичко при тях е по-сложно, отколкото при тези с надлъжните жилки.

Сега покажете на децата нещо от рода на есенния минзухар. При него всичко е просто. Сравнете го с 7-та, 8-та, 9-та година.

След това преминете към такива растения, които имат отгоре прости цветове, така че все още нямат истински цветни листа. Кажете "Тук имаш растение, където на цвета още не могат да се различат зелени листенца и цветни листенца, такива, при които не можеш да различиш листенцата под цвета, от тези, които цветът има отгоре. Това си ти! Това си ти сега!"

А по-късно ти още ще пораснеш! Когато станеш 12,13,14 годишен, ще можеш да се сравняваш с такива растения, които имат чашка венчелистче. Тогава ти ще бъдеш в своята душа такъв, че ще можеш да различаваш зелени листа, които се наричат чашка и цветни листа, които се наричат венчелистче. Но, това ти тепърва ще станеш!" И така растенията се различават: растения с проста обвивка на цвета, равни на единадесетгодишни деца и растения с двойна обвивка на цвета, равни на, 13 - 14 годишни деца. "Това ще бъдеш!"

И така Вие имате чудесна възможност да покажете на детето 2 - 3 екземпляра мъхове, папрати, голосеменни, котиледони. Можете да накарате детето да си спомня. Оставете да разказва за малкия четиригодишен Вилхем и представяте папратите, оставете го да разкаже за седемгодишния Фриц и въвеждате съответното растение и т.н. Вие довеждате детето до там, то да осъзнае душевните качества на детето, което ще стане. И след това пренасяте целия растеж на бъдещата душа върху растението, използвате това, което вчера Ви разказах за дървото и тогава ще получите паралелно с душевните качества и съответстващите им растения.

Това е принцип! Вие разглеждате целия растителен свят с изключение на онова, което става в растението, когато цвета дава плод. Но Вие обръщате вниманието на детето върху това, че от цветовете на висшите растения се раждат плодове. Това може да се сравни с вашата душа, когато завършите училище. Всичко до появата на цвета може да се сравнява само с това, което става до половата зрелост. Процесът на оплождане не се разглежда с децата.

Ще кажа и още нещо: "Виждате ли деца, как когато сте били съвсем малки сте имали само нещо като спяща душа." След това се напомня на детето за следното: "В какво се е състояла своята основна радост като мал-

ко дете? Сега ти си забравил това, защото си пораснал, но ти го виждаш сега при твоята малка сестричка. В какво е нейната най-голяма радост? Най-напред в биберона и шишето с мляко. След това идва времето на по-големите братлета или сестричета, при които няма просто радост от шишето с мляко, а радост от това, че могат да играят. Да, виж, аз първо ти говорех за гъбите, за водораслите, за мъховете. Почти всичко, което имате от земята. Ние трябва да отидем в гората, ако искаме да ги опознаем. Те растат там, където е влажно, където е сенчесто. Те не се осмеляват да излязат на слънца. Също, както е била твоята душа, когато още не си играл, а си се задоволявал с мляко и биберон. При останалите растения се развиват листа и цветове, когато на растението не му стига, това, което има от земята, от сенчестата гора и излиза на слънцето, на въздух и светлина. Това са душевните качества, които виреят на въздух и светлина." - На детето се показва разликата между това, което живее долу, като гъбата и корена и се нуждае от влагата, земята и сянката и това, като цветовете и листата, което се нуждае от въздух и светлина. "Затова растенията, които имат листа и цветове, тъй като обичат въздух и вода, се наричат по-висши растения, както и ти, когато си на 5 или 6 години си по-голям от периода с биберона.

Ако сравняваме душевните качества, развитието им в детската възраст, с растенията, ще можем да ги разпределим, по съответен начин. Може да се каже:

Душевна радост на кърмаче

Първа детска радост

Преживявания при появата на самосъзнание

Преживявания в по-късна възраст
до училище, 4-5 години

Първи училищни преживявания, седма
осма, девета до единадесет година

Преживявания на 11-годишните

Училищни преживявания от 12 до 15 години

Гъби :

Водорасли, мъхове

Папрати

Голосеменни,

Иглолистни

Монокотиледони; растения с проста обвивка
на цвета

Прости дикотиледони

Растения с мрежовидни жилки, дикотиледони; растения със зелена чашка
и цветно венчелистче

Радвайте се! Вашите души ще станат толкова богати, че ще заприличате на роза със зелена чашка и цветно венчелистче. Това е нещо, което ви предстои, но се радвайте! Хубаво е да можеш да се радваш на това, което ще бъде." - Да се радваш на бъдещето.

Следователно душевните качества до половата зрелост могат да се сравняват с растителния свят. След това, сравнението не продължава, защото

тогава детето развива астралното тяло, което растението няма. Но когато растението се развива до оплождането, може да се сравнява с душевните качества на 16 - 17 годишните. Но вниманието не трябва да се спира на процеса на оплождане, а на процеса на растежа, тъй като това съответства на реалността. Децата не могат да разберат процеса на оплождане, за разлика от процеса на растеж, защото той може да бъде сравнен с растителния процес на душата. Както душата на детето се различава през отделните периоди, така се различават растенията от гъбата до лютичето, което обикновено се причислява към високоразвитите растения. Наистина е така, когато през пролетта жълтите лютичета изчезнат на сочните ливади това напомня на душевното състояние, на душевното настроение на 14 - 15 годишни момчета и момичета.

Ако един ботаник подходи по този начин, то и той ще получи една растителна система, съответстваща на действителността. На децата може да се представи, целия растителен свят като картина на развиваща детска душа.

Не трябва да се подхожда само по този начин, както правят старите френолози, а трябва да съществува едно по-широко гледище. Тогава ще откриете, че на е съвсем правилно всички кореноподобни проста просто да се свързват в едно с мисленето. При децата духовното в главата е още спящо, следователно не мисленето въобще, а детското мислене, което още спи, се ориентира към кореноподобните.

Р.Щ. поставя следната задача:

I. Да се представи едно обобщаващо представяне на изученото до сега по ботаника

II. Географско представяне на областта Долен Рейн, по начина, за който говорихме днес в часа по география: планини, реки, градове, култура, стопанство.

III. Същото за земите покрай Мисисипи

IV. Как се предава най-добре намирането на лице и периметър на повърхности?

ДВАНАДЕСЕТИ СЕМИНАР

Щутгарт, 3. 9. 1919 г.

Фонетично упражнение:

Р.Щ.: Нещата са правилни едва тогава, когато могат да се изречат наизуст. Всяка сричка да се изговори съзнателно.

Из "Ние намерихме пътека" от Кристиан Моргенщерн.

Р.Щ.: Нюансите, с които трябва да се четат стиховете ще разгледаме утре след прочита на трета строфа.

Някои курсисти предлагат обобщеното представяне на разгледаното до сега по ботаника.

Р.Щ.: Да се дават колкото може повече примери! - Метаморфозата и попълването все още е неразбираемо за деца под 14 години, особено за деца от 9 до 11 години.

Тук има още нещо важно. Вие съвсем съзнателно сте целели да бъде разгледан от всички страни въпроса за т.нар. сексуална просвета на децата. Тук е дадено всичко възможно "за" и "против".

Очертават се три основни въпроса: Да се вземе под внимание; Кой трябва да извършва сексуална просвета? Който мисли сериозно, с цялата отговорност на възпитател: а училище, скоро ще забележи, че е изключително трудно да се поема тази задача. Мисля, че Вие не бихте давали с удоволствие сексуални обяснения на 12 - 14 годишни палавници.

Второ: касае се за това: Как трябва да се даде пояснението? Това също не е толкова просто.

Трето: Къде трябва да се даде то? Къде трябва да се вмъкне? В обучението по природознание ли?

Ако обучението се организира на правилни педагого-дидактически основи, нещата ще са получат от само себе си. Ако Вие подходите така, че обясните на децата процеса на растеж във връзка със светлина, въздух, вода, земя и т.н., децата ще възприемат понятията така, че ще може бавно да преминат към процеса на оплождане при растенията, след това при животните и при човека. Но Вие трябва да наблюдавате нещата цялостно, да разглеждате растението сред светлина, вода, земя, да подготвят онази представа, която се изисква при възприемането от децата на сложните процеси на растеж и оплождане. Прекалените безсмислени приказки при сексуалната просвета са доказателство за това, че методите на обучение днес не са на висота. Иначе елементите щяха, да бъдат извлечени още по-рано от такива чисти представи като обяснението на процеса на растеж свързан със, светлина, въздух, вода и т.н.

М.: прави географско изложение, за области в Среден и Долен Рейн.

Р.Щ.: При рисуването на карти планините трябва да се рисуват в кафяво, а реките в синьо. Реките трябва да започват да се рисуват по своето течение от извора, никога от устието. Една карта за почвата, възлища, желязо, злато, сребро, след това още една за градовете, индустрията и т.н.

Обръщам вниманието Ви върху това, че е важно да се направи избор и да се разчлени така, че често да се връща към тази област. Важен е и вида на изложението. Опитайте да предадете истинността на материята така, че детето винаги да има чувството, че описанието е напълно живо, описват индустрията все едно, че сами работите там. При рудодобива,

също така и т.н. Възможно по-живо! Колкото по-живо се описва, толкова повече децата взимат участие в работата.

Т.: разглежда изчисляването на лице, изхождайки от квадрата и преминавайки към правоъгълник, паралелограм, трапец, триъгълник.

Р.Щ.: Трудно е да се обясни на детето какво е ъгъл. Можете ли да дадете метод, с който да покажете това на детето?

Вие ще обясните на детето какво е един голям и един малък ъгъл, като най-напред наричате ъгъл, като направите раменете един път големи, един път малки. Кой ъгъл е по-голям? - Двата са еднакви по големина!

След това накарайте две деца едновременно да започнат от същата точка и им обяснете, че първия път долу са начертали един по-голям, а втория път един по-малък ъгъл.

Когато ъгълът е по-малък, неговите лъчи са по-близо един до друг; когато е по-голям, те са раздалечени един от друг. Добре е да има предварителна представа за големи и малки ъгли, преди да се започне да се измерва ъгъл с окръжност.

Т. говори за преобразуването на паралелограм в правоъгълник, за да изясни, че лицето е равно на основата по височината.

Р.Щ.: Може да са подходи така. Но ако цялото разсъждение до утре поставите на друга основа, ще бъде добре да помислите дали не можете да поднесете на децата понятието за лице, и големина на лицето по по-рационален начин. Детето познава квадрата и вие искате да му обясните, че той е една площ и че тази площ може да бъде по-голяма или по-малка.

Второ. Помислете за утре, как бихте поставили на децата задачите които да извършат пресмятането без да лишат числата, това, което обикновено се нарича смятане наум.

Помислете, вие бихте поставили на детето задача: Отнякъде тръгва пощенски раздавач, който изминава толкова миди. След него тръгва друг раздавач на колело. Той изминава толкова мили. Кога раздавачът с колелото ще настигне ходещият раздавач? Задачата е разработена така, че децата да развият съобразителността си при схващането на ситуации.

ТРИНАДЕСЕТИ СЕМИНАР

Щутгарт, 04. 09. 1919 г.

Фонетично упражнение:

Р.Щ.: Да се упражнява като се знае наизуст!

Из "Ние намерихме път" от Кристиан Моргешерн

Т.: се опитва да представи нагледно понятието за площ за деветгодишни деца. /Изрязват се квадрати от други, по-големи квадрати, правят се шаблони/.

Р.Щ.: Добре е да се направи разбираемо, че когато страната на квадрата е 3 м, лицето има 9 м, но така ние оставаме в сферата, в която от такива нагледни части се сглобява нещо и въпреки, това е много трудно да се изгради една правилна представа за лице.

Имам предвид: Как трябва правилно да се подходи и в коя възраст трябва да се има такъв подход, че действително да се разбере какво е лице и че то се получава като се умножи дължината по ширината. Как ще се постигне това, детето да разбере понятието за лице? - Зависи от това къде се включва урока за площта. Трябва да се каже: не е добре уроците, за площта да се слагат преди да е взето смятането с букви. Те могат да бъдат рационални едва след като вече сме взели смятането с букви. Това е отговорът: Ние изчакваме с уроците за лице докато не вземем смятането с букви.

И следва другия въпрос: Как ще стигнете, до там, децата да преминат от обикновеното смятане с цифри към смятане с букви? Искам да Ви насоча към това и след това ще продължите. Преди да преминете към смятане с букви, трябва да изчисляваме, вече с децата лихвата е равна на капитала по процента, по времето, разделено на сто.

$$\text{Лихва} = \frac{\text{капитал. процент. време}}{100}$$

Съкратено с букви се записва:

$$= \frac{K \cdot P \cdot T}{100}$$

T = време, е използваното съкращение за време.

За да стигнете до тази формула, Вие изхождате от обикновените числа и детето схваща сравнително лесно какво е капитал, какъв е процента, времето и т.н.

Опитайте се да изясните на детето този процес и ще се убедите, че повечето деца са схванали нещата. И оттук ще преминете към горепоминатите форми и ще гледате да стигнете до правилото.

K е капитал; P е равно на процент; T е равно на време; e; равно на лихва. Така даденото по-горе е една формула, която ще отбележа като основна. Така съм направил първата крачка на прехода код смятането с букви. Когато детето има тази формула, то трябва само да замести числата и винаги ще получи, верен отговор. След това имаме изведената оттук формула:

$$K = \frac{100}{T \cdot P}$$

Забележете, че можете да размените местата на трите букви К,Р,Т и ще се получат и други възможности:

$$T = \frac{.100}{K \cdot P} \qquad P = \frac{.100}{K \cdot T}$$

По този начин ние предаваме на децата изчисляването на капитала и сега можем да преминем към смятането с букви. Спокойно можете да кажете: "Ние учихме, че 25 е сума от 8 и 7 и 5 и 5,25 $8+7+5+5$ ". Детето веднъж е научило това. Сега, след като сте им обяснили това, може да им кажете: "Тук /вместо 25/ може да стои друга сума, а вместо 8,7,5,5 може да стоят други числа, така че можем да кажем "някакво си число". Тогава означете например: - сума. И означете: $a + v + c$. Но ако означите с "с" първата петица, втората също трябва да означите с "с". Така, както вместо капитал написах К, на това място сложих "с".

След като сте показали в един конкретен случай прехода от число към букви, тогава; можете да развиете и понятието умножение и от конкретното 9,9 можете да развиете а, а. Или от а, 2 можете да развиете а, в и т.н. Това е пътя, по който се преминава от смятането с числа към смятане с букви. А оттук и към изчисляването на лицето, $a \cdot a = a^2$.

Задача за утре: да се развие изчисляването на лихва за 11 - 12 годишни деца с всичко, което спада там, с обръщането: изчисляване на %, време, капитал. Оттам да се изясни дисконта. След това как ще представите на детето изчисляването на отстъпката и амбалажа. Всичко това направено през 12-тата и 13-тата година остава за цял живот; в противен случай покъсно отново ще се забрави. Който може това праведно, знае методиката на цялото смятане. Сложната лихва не се учи през тази година.

Така се преминава към смятането с букви, към умножението и оттам към изчисляването на лице.

Сега бих ви помолил да преминем към другите въпроси от вчера.

О.: предлага уреждането на малък щанд с плодове, зеленчуци, картофи и т.н., където самите деца ще купуват, продават, плащат, въобще ще трябва да пресмятат всичко.

Р.Щ.: Този търговски принцип е много добър за II клас. Добре е, да се държи на това, този, на когото е дадена задача, да я решава самичък без никой да му помага. Винаги да се поддържа интереса!

Говори се за смятането наум; за смятането без да се пише.

Р.Щ. разказва, че Гаус като седемгодишно момче веднъж дошъл до следното решение: Била поставена задачата да се съберат числата от 1 до 100. Гаус помислил, че би било по-просто да се стигне до резултата, като се вземат същите числа още веднъж и да се подредят така към първата редица от 1 до 100, че първата редица да може да се представи.

Както обикновено написана от ляво на дясно. 1,2,3,4,5 ..... 100, под нея обаче обратно е втората редица 100,99,93,97,96 ..... 1, така, че под 1 да стои 100, под 2 - 99, под 3 -98. Така всеки път събрани стоящите едно под друго числа имат сумата 101. Взета 100 пъти сумата прави 10100 и след това трябва само да се раздели на две - тъй като числата от 1 до 100 са събрани два пъти, единия път напред и единия път назад - получава се 5050. Така Гаус за удивление на своя учител реши на ум поставената задача.

Т.: предлага два вида задачи: 1. Изчисляване на пътя и времето, когато са дадени локомотиви с различен размер на колелата; 2. Задачи с пълнене и изпразване на съдове през тръби с различни размери.

Р.Щ.: При изчисляването на задачи може да се използва, фантазията. Може да се предизвиква съобразителността чрез задачи за движение. Вие можете да преминете към практиката с вчерашния пример, ако кажете: Аз изпратих куриер с едно писмо. Но писмото стана безпредметно. Аз трябва да изпратя друг куриер. Колко бързо трябва да ходи той, за да може: да стигне преди писмото да е отишло при получателя? Детето трябва да може да изчисли приблизително.

Един участник обръща внимание на грешките в изчислението.

Р.Щ.: Такива грешки са нещо обичайно. Обичайно е да се сметне грешката. Има случай, в който е направена такава грешка и е трябвало да се коригира. Когато Коперник е създал своята "Коперникова система", той е поставил три тези. Ако и трите се използват за скицирането на пътя на земята в космоса, то щеше да се получи едно съвсем различно движение, от това, което се приема днес от нашите астрономи и се учи в училище. Това елипсовидно движение е възможно само защото третата теза не се съблюдава. Когато астрономът насочи далекогледа навън, нещата не отговарят. С тази цел се прави грешка в изчислението.

Методически трябва да се подхожда така, че детето да не се занимава просто с измислени примери, а с практически примери от живота.

Всичко трябва да има практическа насоченост. Така винаги може чрез следващото да се обогати предходното и обратното.

Всички тези изчисления на скоростта, изтичането на течности по-бавно през малки дупки и по-бързо през по-големи, кръговите движения на машини с различен радиус - с какво ще продължите всичко това?

Най-добре би било да преминете към това да обясните на децата часовника в неговите разновидности, като стенен часовник, ръчен часовник и т.н.

Задачи, за утре:

I. Разработване на историческа тема според предишния образец, културно-историческа.

II. Разглеждане на нещо от общата природа, изгрев или залез на слънце, годишни времена и т.н.

III. За музикалните принципи в I клас

IV. Как се формира поетичното в английския и френския. Как да се научат децата да откриват поетичното в английския и френския език.

V. Как може да се обясни на детето понятието за елипса, хипербола, кръг и понятието за геометрическо място? - Всичко това се предава на децата непосредствено преди да напуснат училище.

ЧЕТИРИНАДЕСЕТИ СЕМИНАР

Щутгарт, 5. 09. 1919 г.

У. Развива принципите на обучението по музика в I и II клас.

Р.Щ.: Не трябва да се пренебрегва обективното, трябва да се остави човека да слуша инструмента. Винаги трябва дълго време преди деветата година, във втората половина на II клас, детето да се запознае със соловия инструмент, така че по-късно да се включи пианото за тези, които проявяват интерес. Това е най-важното, което трябва сериозно да започнем в тази област.

Т.: дава предложение за изчисляване на лихвата с преход към смятане с букви. Когато $E =$ краен капитал, $A =$ начален капитал, $Z =$ лихва, $P =$ процент, $T =$ време, то $E = A + Z$. От тук

$$Z = A \cdot P \cdot T,$$

$$\text{а } E = A + A \cdot P \cdot T$$

$$\text{-----}$$
$$100$$

$$\text{-----}$$
$$100$$

Р.Щ.: В тази форма никой днес не може да натрупа капитал. Тя има реална стойност само тогава, когато T е равно или по-малко от една година. Защото реално има два случая: или лихвата се изтегля всяка година и тогава винаги остава същия начален капитал, или лихвата остава при капитала и тогава е необходимо изчисляване на сложна лихва. Ако изключим T , това означава, че се изчислява за една година, тогава е реално. На децата трябва да се дава реалното.

Би било добре, да се работи строго с оглед на това прехода към алгебрата да бъде действително осъществен. Първоначално преходът се развива от събиране към умножение, след това от изваждане към деление.

Рудолф Щайнер обяснява преминаването от смятане с числа към алгебрата със следния пример. Най-напред се пише сума от числа, където всички събираеми са различни:

$$20 = 7 + 5 + 6 + 2$$

Възможно е някои от събираемите да са еднакви:

$$25 = 5 + 5 + 9 + 6$$

Може и всички събираеми да са еднакви:

$$18 = 6 + 6 + 6$$

Ако заменим по начина, който описахме вчера, числата с букви ще получим първо сумата

$S^1 = a + a + a$, това са три "а", три пъти $a = 3.a$;

след това $S^2 = a + a + a + a + a$, пет пъти $a = 5.a$;

след това $S^3 = a + a + a + a + a + a + a$, седем пъти $a = 7.a$ и т.н,

Това мога да направя девет пъти, двадесет и два пъти, тридесет пъти. Аз го правя m - пъти:

$S_m = a + a + a + a + a \dots m$ — пъти = $m.a$

Така от неопределения брой на събираемите аз получавам единия фактор, докато самото събираемо е другия фактор. По този начин се стига лесно от събирането до умножението. Така се преминава от определени числа към алгебрични величини, към $a.a = a^2$, $a.a.a = a^3$.

По същия начин от изваждането може да се изведе делението.

Ако извадим "В" от едно голямо число "а", ще получим остатък .

$$P^1 = a - в$$

Извадим ли още веднъж "в", ще получим остатък

$$P^2 = a - в - в = a - 2в$$

При третото изваждане на "в" се получава

$$P^3 = a - в - в - в = a - 3в \text{ и т.н.}$$

Ние можем да правим това толкова дълго, докато от числото "а" наш вече остатък, можем да го правим n - пъти:

$$P_n = a - в - в - в - в \dots n \text{ - пъти} = a - n в.$$

Когато повече няма остатък, това означава, че последното е равно на 0,

$$O = a - n в$$

Тогава "а" е напълно разделено, тъй като вече няма остатък, $a = n в$. Аз съм извадил n - пъти "в", разделил съм a на $в$, $a - в = n$, цялото a е изчерпано. Аз съм открил, че мога да го направя и по този начин преминавам от изваждане към деление.

Може да се каже: Умножението е особен случай на събирането, делението е особен случай на изваждането, в единия случай се прибавя многократно, в другия се изважда многократно.

Стада дума за отрицателните и имагинерните числа.

Р.Щ.: Едно отрицателно число е умалител, който повече няма умаляемо; желание за една операция, за която няма повече материал, която не може да бъде изпълнена. - Ойген Дюринг отхвърля имагинерните числа като безсмислица и казва за дефиницията на Гаушен за имагинерните числа, че била магария, че не е реалност.

Умножението винаги се извежда от събирането, а след това степенуването от умножението. И след това делението от изваждането и коренуването от делението.

събиране   изваждане
умножение   деление
степенуване   коренуване

Едва след започването на алгебрата, през единадесетата, дванадесета година, се преминава към степенуване и коренуване, тъй като при коренуването степенуването играе роля на алгебричен полином,

В тази връзка по-нататък се взема: Изчисляване на бруто, нето, тара, амбалаж, Зададен е въпрос, засягащ използването на формули.

Р.Щ.: Става въпрос за това, дали не е по-добре да не използвате твърде често формули, а отново да следвате пътя на мислите - при това Вие ще можете да използвате езиковата култура. Ако подходите тактично, така че формулата да бъде добре разбрана, ще бъде наистина полезно в една определена степен да се упражни и езиковата култура.

От един определен момент е добре, да се направи така, че формулите да се усещат от детето. Формулите да се превръщат в нещо, което има вътрешен живот, така например при

$$Z = K.P.T$$

100

ако Т е по-голямо детето чувства нарастването на цялото.

Конкретните числа трябва да се използват при изчисляване на лихви или проценти, за да се направи прехода към алгебрата и от тук да се тръгне към умножението, делението, степенуването и коренуването.

Сега искам да задам въпроса: Намирате ли за добре коренуването и степенуването да се разглеждат преди алгебрата или след това?

Т.: Степенуването преди това, коренуването след това.

Р.Щ.: Вие изхождате от това, че о алгебрата трябва да се започне възможно по-скоро, от единадесет, дванадесет години и едва след това да се премине към степенуване и коренуване. Защото след алгебрата е много по-лесно децата да степенуват и коренуват, докато преди това ще се отнеме много повече време. Вие ще преподаваше много по-лесно, ако предварително сте взели с децата алгебрата.

Е. представя историческа разработка за ученици от последните класове за създаването и развитието на градовете и в периода на маджарските нашествия говори за "Германия",

Р.Щ.: Искам да обърна внимание на това, че несъзнателно се създават неправилни представи. По това време не е имало Германия.

Трябва да се каже така: Градове на Рейн или Дунав, на места, които покъсно са станали германска. Преди 10 век маджарите не са играели никаква роля; преди това са били хунски и аварски нашествия. От 10 век вече може да се каже "Германия".

Аз бих дал тук за пример на децата понятие за хронология. Ако се каже "9-10, век" представата не е конкретна. Как бихте направили така, че у децата да се създаде конкретна представа за времето?

Бихте могли да обясните на децата: "След като ти сега си на толкова години, на каква възраст са майка ти и баща ти? А на каква възраст са баба ти и дядо ти? Проследете поколенията и обяснете на детето, че една поредица от три поколения прави около сто години. За сто години минават три поколения. Преди сто години са били прародителите. Преди девет столетия са били не три, а $9.3=27$ генерации. - На детето се казва: "Представи си, ти държиш баща си за ръка, той е хванал твоя дядо, той пък твоя пра-дядо и т.н. Ако се наредите така един до друг, кой под ред би бил Хенрих I, кои под ред биха били маджарите около 926 година? Двадесет и седмия човек би бил тогава." - След това бих представил тези неща нагледно. След като по този начин създам конкретна представа на децата за времето, бих им описал нашествията на маджарите. Бих им обяснил как по това време маджарите са нападнали Средна Европа. Как диво са настъпвали те, така че всички са трябвало да бягат. Как след това нахлулите маджари са опожарявали села и гори. Бих им описал маджарите наистина образно.

Е. описва по-нататък как Хайнрих, убеден, че може да се противопостави на маджарите в укрепения Гослар, взема решение за създаването на укрепени градове и по този начин се е стигнало до създаването на многобройни градове.

Р.Щ.: Не може ли да направите това представяне още веднъж от културно-историческа гледна точка? Това, че Хайнрих е основал тези градове е монархическа историческа легенда. Всички тези градове на 10, век в своята основа са възникнали от пазарите. Само тяхното укрепване е било предизвикано от това, че хората, които са живеели около тези градове са се присъединили към тях, за да имат по-добра възможност за защита от маджарите и по този начин тези места укрепнали. Причините, довели до създаването на градове, са били повече икономически. Хайнрих не е допринесъл много за това.

Бих Ви помолил само, да поднасяте всичко това образно, живо, за да се създадат у децата образни картини, така че те да могат да възприемат всичко ясно. Вие трябва да ангажирате фантазията и да използвате нещата, които Ви показах за конкретизиране на времето. Не е толкова важно да се знае например през кол година е била битката при Зама и т.н., но когато се знае, когато си представиш кога е управлявал Карл Велики чрез хванатите за ръка поколения, се получава една нагледна, конкретна представа за времето. Това време става по-близо - да наистина става

по-близко - когато се знае, че Карл Велики се намира при тридесетия предшественик.

Т.: Не би ли било добре при такива културни описания да се насочи вниманието и към по-различното мислене и усещане на хората в тези периоди?

Р.Щ.: Да, аз винаги съм насочвал към това в моите изложения. Преди всичко Вие трябва да онагледите големия обрат през 15 век, напълно различните усещания, чувства и мисли на хората преди и след този период. Например още Лампрехт, когото обаче не искам да Ви препоръчвам, се е опитал да констатира преди този период едно съвсем различно мислене, усещане и чувство на хората. Документите още не са използвани за това.